

Zorislav Horvat

Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana

Bernardin Frankopan (1453–1529) uz svoje dugo i raznovrsno djelovanje, mnogo je toga gradio, bilo proširujući i utvrđujući stare obiteljske burgove, bilo gradeći potpuno nove fortifikacije, prilagođene novomu vremenu. Bila je to prijeka potreba zbog čestih prodora turskih pljačkaških četa i njihovih osvajačkih namjera.

Novi načini fortifikacije, započeti u Italiji i srednjoj Europi, s potpuno novim koncepcijama u projektiranju, umjesto burgova grade kaštele, u kojima je glavna obrana organizirana, usmjerenom vatrom iz zaklonjenih puškarnica. Svako mjesto izvan zidina bilo je pokriveno vatrom iz pušaka i topova te na dometu samostrela, koji su još u uporabi. Sukladno tomu, nove su pozicije renesansnih kaštela drukčije od onih burgova, bira se mjesto na blagoj uzvisini ili u ravnici, okružuje ih se grabama i zemljanim nasipima, s drvenim zaprekama, vodotokovima i mostovima. Renesansa ovdje znači primjenu novih i djelotvornijih načina utvrđivanja i obrane, znači borbu za održanje. Još su uvijek nazočni stariji načini gradnje i oblikovanja, rabljeni kao pojedinosti, koje renesansa nije mogla dati ili ih naši majstori nisu mogli znati.

Tipovi utvrda u srednjem vijeku

Općenito, načini napada i obrane te vatreno oružje — puške i topovi različitih veličina — uvjetovali su položaj utvrda na terenu, oblikovanje i gradnju: u razvijenom srednjem vijeku, te su obrambene građevine označene riječju *burg* ili sintagmom tvrđi, stari ili plemićki grad. Kasnije, u razdoblju koje proučavamo, grade se kašteli i tvrđave, sa svojom aktivnom, djelatnom obranom. Kako bi se izbjegla

zabuna o značenju primijenjenih pojmova, definirat ćemo pojedine tipove ovih utvrda¹:

1. BURG (tvrđi, stari, plemićki grad) — utvrda razvijena srednjega vijeka, građena tijekom 12. do 15. st. na nepristupačnim terenima, u nizini ili u brdima. Tlocrt je uglavnom nepravilan, prilagođen terenskoj situaciji. Obrana protiv napadača je s vrha zidina, odnosno vrha branič–kule² i u biti je pasivna.
2. KAŠTELI kraja 15. st. — prve polovice 16. st. projektirane su građevine, pojačane kulama i polukulama na odabranim mjestima. Napad i obrana su usmjereni na daljinu i to vatrenim oružjem, iako u početku i samostrelima: dakle, radi se o aktivnoj obrani. Projektom se osmišljava i obrana pod samim zidinama, isto tako iz sigurnosti braništa. Kaštela ima više tipova, ovisno o potrebama, jačini i strateškoj važnosti, i o njima će posebno biti govora.
3. UTVRDE NASELJA (varoša, civitasa, oppida) kraja 15. st. i 16. st. imaju sve elemente kaštela: zidine, polukule, utvrđene ulaze, opkope, palisade itd., no veće su po naravi stvari od utvrda kaštela.
4. RENESANSNE TVRĐAVE građene su s bastionima — nižim zemljanim utverdama za obranu od znatno jačega neprijatelja. U nas se javljaju od sredine 16. st. i već izmiču našoj temi.

Osim tih glavnih tipova utvrda, razvio se i niz manjih građevina, vrlo često drvenih ili kao kombinacija različitih materijala, koje su služile za nadzor prostora između velikih i manjih utvrda, za čuvanje prilaza, dojavnu službu, obranu lokalnoga stanovništva, sprječavanje prolaza manjih turskih i martoloških četa i sl. Te drvene građevine imale su značajke kaštela, kao npr. na kaštelu Petrovcu, poziciji bivšega pavlinskoga samostana na Petrovoj gori³. Među te utvrde slobodno možemo ubrojiti i slobodno–stojeće kule plemića.

Oblici ovih utvrda — burgova, kaštela, utvrda naselja i tvrđava — preklapaju se, a još više njihove pojedinosti. Neki pak kašteli svojim oblikom odstupaju od pravilnih kaštelnih tlocrta, dakle prilagođavaju se lokalnoj situaciji i potrebama, kao i burgovi, no po svemu ostalom, po dobu gradnje, proračunu djelovanja, primijenjenom oružju, načinima izvedbe i pojedinostima, oni su kašteli.

Na Bernardinovima, a i ostalim našim kaštelima treba upozoriti na nekoliko tipičnih, uobičajenih pojedinosti:

1 M. Kruhek, 1994: 178–183.

2 Z. Horvat 1996;177–178; Isti: 2007: 27 i dalje.

3 I. Lenković u svom popisu utvrda na Hrvatskoj krajini navada više drvenih kaštela: Bušević, Hrastilnica, Sokol, »Wratschay«, Blažuj. — R. Lopašić, 1889, III. dio: 426–432.

- Tlocrt je projektiran tako, da su sva mjesta, s kojih bi neprijatelj mogao djelovati vatrenim oružjem na kaštel, bila pokrivena obrambenom vatrom, poželjno s dva mjesta na kaštelu. Nekoliko planova Dubrovčanina Mihe Hranjca (Sl. 1) iz kraja 15. — početka 16 st. pokazuje ovakav način projektiranja, iako još dosta shematski⁴, i već za renesansne tvrđave.
- Novo oružje tražilo je da se već u gradnji vodi računa o načinu njegova djelovanja: vatrenim se oružjem počinje djelovati iz zaštite zida (polu)kula, iz puškarnica. Kružni je tlocrt (polu)kula omogućavao postavu puškarnice za djelovanje vatrenim oružjem u bilo kojem smjeru, najčešće u prizemlju. Na polukulama su u nas najčešće izvođena po tri otvora⁵.
- Puške–bradatice imale su jednu specifičnost: »bradu«, »barbu«, koja se nalazila na prednjem dijelu puščane cijevi i koja se kvačila za drvenu poprečnu gredicu u puškarnici ili braništu zbog amortizacije trzaja pri opaljenju puške (Sl. 2), Danas su ove drvene grede uglavnom istrunule, no na špaletama niša puškarnica ostali su tragovi njihove ugradnje kao njihov negativ⁶.
- Kurtine, zidine između polukula, u principu nemaju puškarnice u svom donjem dijelu, jer se htjelo izbjeći oslabljenje zida, pa je njihovu vrhu postavljeno drveno branište. Time je izbjegnuta složena izvedba zidanih kruništa i kamenih konzola za stražarsku stazu, a sam je vrh zidine završen ravno (Sl. 3), što je svaki zidar znao napraviti, a nije bilo potrebno klesanje kamenih pojedinosti. Drveno je branište bilo konzolno istaknuta konstrukcija prema van — za obranu podnožja, dok je na unutrašnjoj strani bila drvena galerija za branitelje. Na ovaj su način mogle biti građene i tanje zidine. Sve je moglo biti pokriveno drvenim dvostrešnim krovom, koje je štitilo, ne samo od atmosferilija, već prije svega od neprijateljskih projektila, od pogleda, a neprijatelju otežavalo penjanje. Ovakvu opremu braništa nalazimo još ponegdje sačuvanu u srednjoj Europi, u Sloveniji i Austriji: Kneža (Grafenbach), Djekše (Diex)⁷ te u Rumunjskoj⁸.
- Mjestimično su snižavane visine starijih fortifikacija, naročito kula, jer su »privlačile« topovske projekte, a kamene krhotine su prigodom obrušavanja od pogodaka, bile opasne za branitelje.

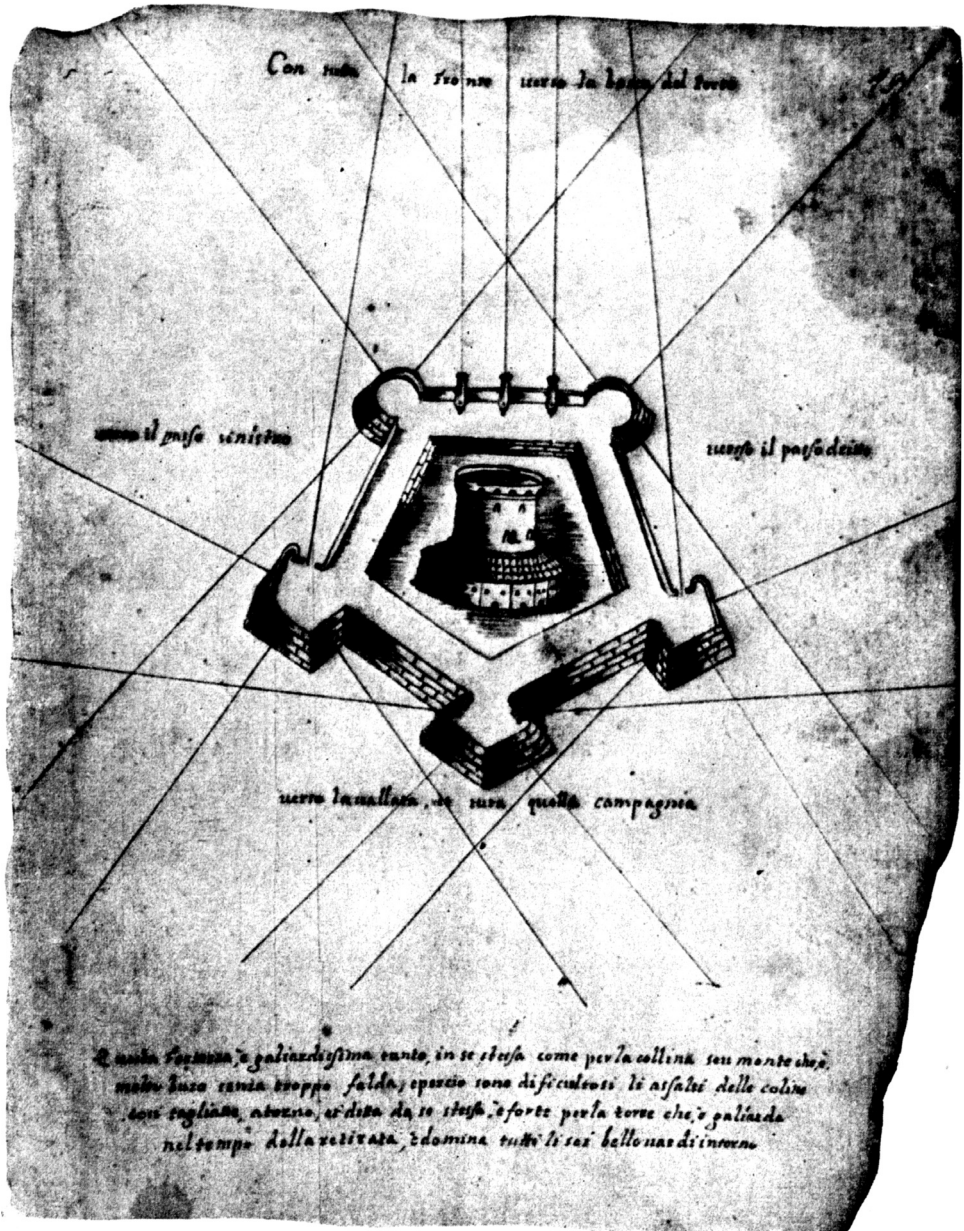
4 L. Beritić, 1955: 169, 172

5 U kaštelu Gvozdansko samo su po dvije puškarnice, no i one su teoretski bile dovoljne za pokrivanje terena vatrom: Gvozdansko je, međutim, vjerojatno najstariji kaštel, pa otuda i ovakva koncepcija.

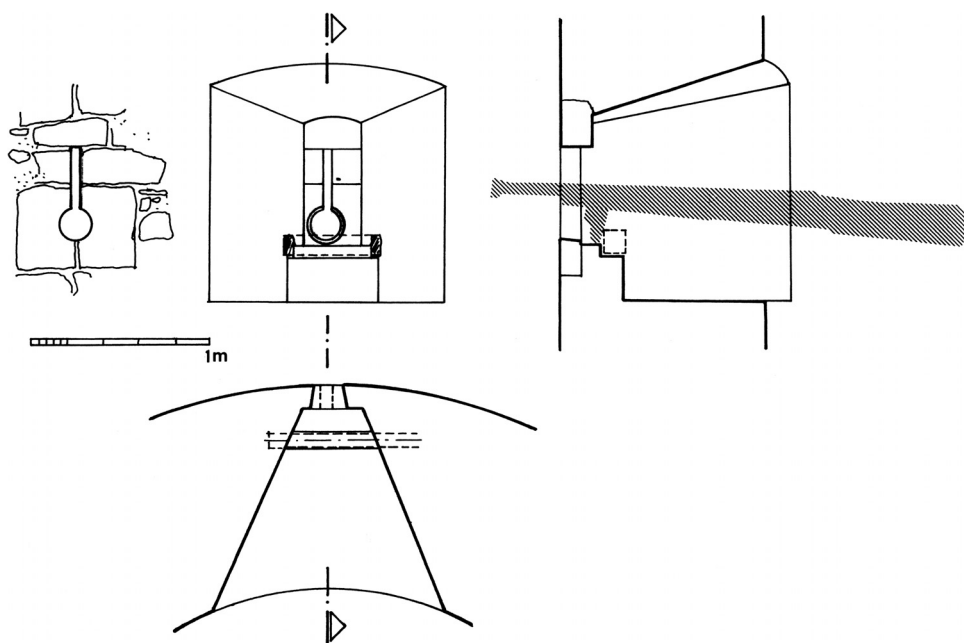
6 Na nekim puškarnicama kaštela Konjščine nalaze se ove grede još »in situ«.

7 P. Fister, 1975: 107–110.

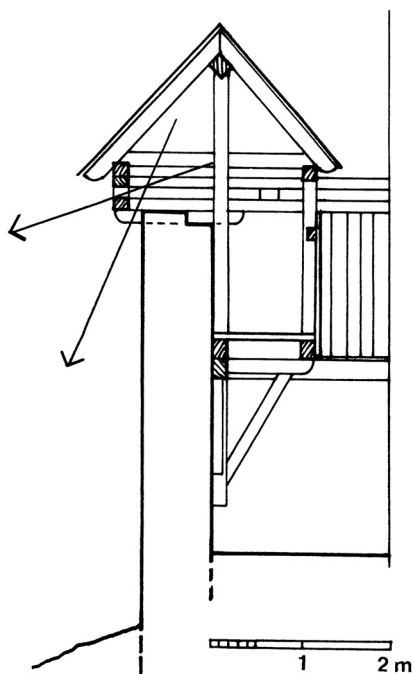
8 H. & A. Fabini, 1986: 138–139.

1. Miho Hranjec: Projekt za utvrdu na Lapadu u Dubrovniku iz 1627. godine (Prema L. Beritić, 1955: 169–172 i slika među reprodukcijama).

2. Drivenik, Puškarnica s jugozapadne kule — tlocrt, pogled izvana i iznutra, presjek: u presjek je shematski ucrtana puška bradatica, da se vidi namjena drvene grede i »brade« na pušci (Crtao: Z. Horvat).

3. Presjek braništa na protutorskoj utvrdi oko župne crkve u selu Graffenbach (Kneža) u Koruškoj (Preuzeto od P. Fistera, 1975: 107).

Zanimljivo je ponašanje Dubrovčana prema novim načinima fortificiranja: iako upoznati s djelovanjem vatrenoga oružja u napadu, poznaju i običaje Turaka u ratu: turski vojnici su i dalje u to doba većinom koristili hladno oružje⁹, protiv kojega je još uvijek bila djelotvorna veća visina zidina i kula. Oni nisu niti velikom renesansnom graditelju Michelozzu Michelozziju dozvolili snižavanje postojećih fortifikacija — što je on prihvatio i toj želji prilagodio svoje prijedloge utvrđivanja Dubrovnika oko 1460. godine¹⁰. Možda u ovim razlozima treba tražiti i priličnu visinu ogulinskoga kaštela i kaštela Novigrada na Dobri, jer su problemi obrane od Turaka bili slični onima u Dubrovniku, iako tu ne može biti govora o nekim izravnim utjecajima i vezama s Dubrovnikom.

Povijesne okolnosti u doba djelovanja Bernardina Frankopana

Bernardin je Frankopan (1453–1529) bio unuk kneza Nikole IV. Krčkoga, prvoga koji se počeo nazivati Frankopanom, vlasnikom mnogih gradova i posjeda diljem srednjovjekovne Hrvatske. Niti Bernardinov otac, Stjepan II. Frankopan nije bio manje značajan muž svoga doba, prvi među mnogobrojnom braćom, sinovima Nikole IV. Na kraju i Bernardin se potpuno uklapao u niz značajnih muževa svoje loze. Djelovao je diplomatski i politički širom cijele Europe, bio je poznati ratnik te je sudjelovao u bitci na Krbavskom polju 1493. godine i jedan od rijetkih, koji su se odande izvukli živi. Bernardin je bio u dobrim odnosima s kraljem Matijom Korvinom, pa je čak bio kraljev povjerenik 1476. godine pri prosidbi Beatrice, kćeri napuljskoga kralja Ferdinanda. Sudeći po kaštelima koje je gradio, brinuo se o sigurnosti svojih posjeda i hrvatskih granica, braneći ih od sve jače osmanlijske ekspanzije u Hrvatsku i srednju Europu.

Na diobi državine sinova Nikole IV. Krčkoga Frankopana 1449. godine, Stjepan II. dobija Modruš s burgom Tržanom, Vitunj, Grobnik i Dubovac kod Karlovca. Nakon 1474. godine, u posjedu je Ozlja, Drivenika, Grižana, Bribira i Novoga u Vinodolu. Poslije Stjepanove smrti, posjede s gradovima preuzima sin Bernardin.

Umjesto mirnoga i suradničkoga života, zavladao su nesloga i neprijateljstva među sinovima Nikole IV., što je olakšalo put turskim pljačkaškim četama dublje u

9 M. Kruhek, 1995: 58.

10 A. Deanović, 2001: 59.

Hrvatsku. Kralj Matija oduzima Frankopanima Senj, a nekima i druge gradove i posjede. Stjepan i Bernardin su međutim ostali u kraljevoj milosti i on im ostavlja njihove posjede, a daje im i one u Vinodolu. Posljedica toga je njihova značajna građevna aktivnost na utvrđivanju svojih posjeda, burgova i gradova, putova trgovine itd. Sve to potvrđuje raspored njihovih kaštela, koji su građeni na strateški važnim mjestima u odnosu na njihova glavna uporišta: Modruš –Ogulin, Ozalj, te Vinodol:

- MODRUŠ — OGULIN: Plaški Stari, Jesenica Lička, Tounj, Vitunj
- OZALJ — Dubovac, Ribnik, Novigrad na Dobri
- U VINODOLU: Grobnik, Drivenik, Grižane, Bribir, Novi, Trsat(?).

Utvrde koje je započeo graditi Stjepan II. Frankopan, a nastavio dalje Bernardin, možemo podijeliti na dvije grupe: poboljšanje postojećih, starih burgova i na potpuno nove građevine — kaštele:

Pojačavanje postojećih burgova:

- Ozalj
- Modruš
- Vitunj
- Grobnik
- Dubovac

Potpuno nove građevine:

— Drivenik	— Dubovac (?)
— Grižane	— Jesenica Lička
— Novigrad na Dobri	— Ogulin
— Plaški	— Ribnik
— Tounj	— Zvečaj

Ali, niti za ovaj popis nije sigurno da je potpun, jer je Bernardin mogao djelovati na više lokaliteta u Vinodolu (Ledenice, Novi, Trsat), a vjerojatno i na strateški važnim mjestima putova trgovine i smjerovima mogućega prodora turskih akindžija. Tako se i Severin na Kupu spominje kao Bernardinov posjed¹¹, ali postojeći kaštel nije njegovo djelo. Međutim, ondje je i prije mogao biti neki drugi, manji objekt. I. Lenković u svom popisu utvrda na Hrvatskoj krajini 1563. godine spominje »Thurn

11 E. Laszowski, 1895: 250: Lukovdol (Severin) se spominje u Modruškom urbaru 1486. godine.

Lukghov dol, dem h. Graffen Stefan von Frankhopan zugehörig...«¹². No, tko je sagradio ovaj toranj i kakav je bio, zasad je nepoznato.

Katalog kaštela

STARJI BURGVI (poboljšani — prošireni — kaštelnim elementima)

Nekoliko je ovakvih građevina, koje se pokušalo osuvremeniti novim fortifikacijskim — kaštelnim — elementima, s manje ili više uspjeha. Stariji su to objekti, značajni po svojoj ulozi u životu Frankopana i na strateški važnim položajima: Ozalj, Modruš s burgom Tržanon i utverdama oko katedrale Sv. Marije, Grobnik te u manjoj mjeri Vitunj.

Ozalj

Nedavna su arheološka istraživanja pokazala dugo trajanje života na položaju Ozlja¹³. Izdvojena pećina nad Kupom, branjena grabama s ostalih strana, bila je vrlo pogodna za siguran život. Pristup do pozicije burga nije težak, što je važan uvjet za dugo trajanje Ozlja. Burg, kasnije preuređen u dvorac, ima vidljive — i skrivene —¹⁴ tragove organskoga rasta, počevši od romanike pa i ranije¹⁵. Prvotni romanički palas bio je jezgra oko koje su dograđivane stambene i ostale zgrade, dok je obrana krajem 15. st. izvedena kao posebni prsten zidina s polukulama i ulaznom kulom (Sl. 4, 5). Čini se da se s preuređenjem Ozlja započelo sredinom 15. st., nakon diobe sinova kneza Nikole IV. Krčkoga Frankopana. Karakteristična je godina bila uklesana na kruni zdenca u dvorištu — 1450.¹⁶ — dakle godinu dana nakon diobe.

Pregrađivanje Ozlja najvjerojatnije je započeo Nikola V. Frankopan, kojemu je Ozalj pripao pri diobi. Danas ne znamo koji je obuhvat njegova djelovanja, no budući da je umro 1456. godine, on je mogao tek započeti s radovima, a jedini svjedok nam može biti tek uklesana godina 1450. u krunu zdenca u dvorištu.

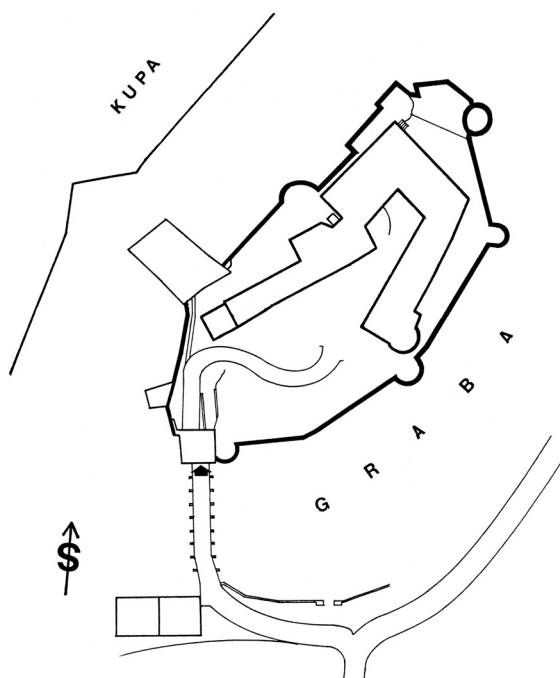
12 R. Lopašić, 1889, III dio: 231

13 L. Čučković, 1992: 49–51.

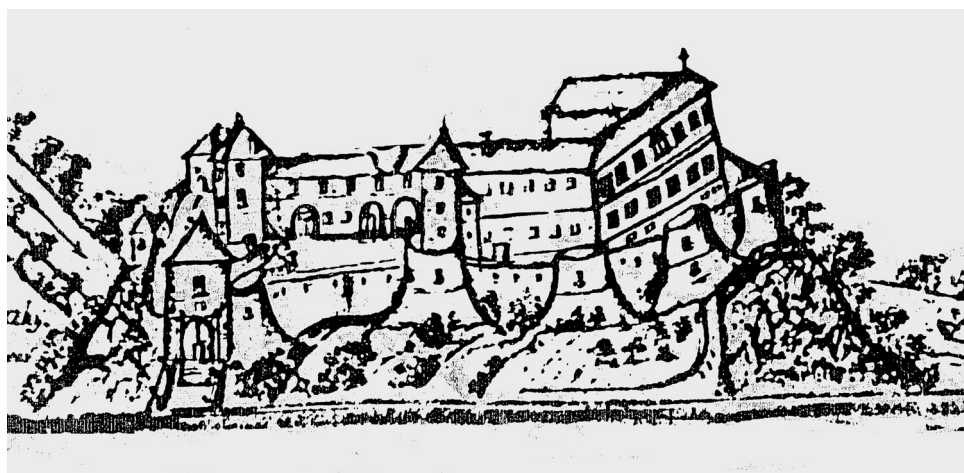
14 Z. Horvat, 2008: 25, slika 2.

15 Z. Horvat, 1998: 46–47; L. Čučković, 1992: 49–51..

16 E. Laszowski, 1993: 33.

4. Ozalj, situacija prema geodetskomu planu iz XIX. st.: utvrde oko burga najvjerojatnije započete u doba Bernardina Frankopana (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Planoteka).

5. Veduta Ozlja iz 1770. godine, detalj.

Naslijedio ga je sin Bartol, koji je umro 1474. godine bez potomka. Posjedi Ozlja i Ribnika dolaze u ruke Stjepanu II. Frankopanu i njegovu sinu Bernardinu. Jedan od njih dvojice — vjerojatno Stjepan II. — mogao je nastaviti radove na pregradnji Ozlja. Objekti, kao »Žitnica« u svom donjem dijelu¹⁷ te istočno, romaničko krilo, s obzirom na oblikovne značajke arhitekture mogu pripadati drugoj polovici 15. st. »Žitnica«, koja je u biti dobro sačuvani gotički palas, mogla je biti građena kao objekt u kojem se trebalo stanovati za vrijeme pregradnje romaničkoga palasa. Nakon smrti Stjepanove — 1481. godine — Bernardin je nastavio radove na Ozlju, vjerojatno na kapeli i sjevernom krilu. Južno, unutrašnje pročelje palasa »Žitnice« priključeno je na sjeverni potez utvrda nad Kupom; ta je linija morala biti zacrtana mnogo prije, jer se unutar njena perimetra nalazila dvorska kapela romaničkoga tlocrta. Taj je burg, kasniji dvorac, međutim, odviše složeno organizam, da bi ovom prigodom ulazili u širu analizu građevnoga nastajanja, a isto tako nisu niti istraživanja privedena kraju: ovom bi se prigodom osvrnuli na kašteloidne elemente vanjskoga prstena Ozlja¹⁸.

Prostor oko romaničko–gotičkoga burga povećan je izvedbom zidina i kula niže, na živim stijenama položaja Ozlja pa djelomičnim nasipavanjem toga prostora. Kasnije je gornji završni pojas zidina s vjerojatno drvenim konzolnim braništima — snižen, tako da zidine i polukule danas iznutra djeluju kao ograda visine 1 m. Uokolo, uglavnom poligonalna perimetra, raspoređeno je pet kružnih polukula, zatim ulazna kula¹⁹ (Sl. 6) i još jedna manja kula nepravilna tlocrta. Polukule su smještene na mjestima, koja su bila najugroženija u napadu, dok se iznad Kupe diže palas, zvan »Žitnica«. I ovaj je palas najvjerojatnije izgrađen iza sredine 15. st., s prizemljem, potkrovljem obrambene namjene i drvenom konzolnom galerijom. Nikola IV. Zrinski je tek nadgradio kat na tom palasu²⁰.

Okruživanje zidinama i kulama starije jezgre Ozlja, koja je postala veliki palas, provedeno je primjenom kašteloidnih elemenata za uporabu novoga oružja — samostrela i vatrenoga oružja tj. bedemskih pušaka kukača — bradatica. Utvrđiva-

17 Premda je godina 1556., uklesana nad ulazom u »Žitnicu«, grafiti u prizemlju potječu iz nešto ranijega doba — najstariji nosi godinu 1528. — B. Fučić, 1982: 273.

18 »Žitnica« se preuređuje dugi niz godina, no za nas je ključno istraživanje, koje je provodila Gabrijela Šaban 1989. — te Tea Kučinac poslije, obje iz Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu. Objе su mi usmeno priopćile relevantne podatke, utvrđene prigodom konzervatorskih radova na »Žitnici«.

19 Gradnja ulazne kule određena je kamenom pločom s natpisom, da ju je dao saizdati Juraj Zrinski 1599. godine.

20 Konzervatorske radove je vodila Gabrijela Šaban iz Hrvatskoga restauratorskoga zavoda, te sam ove podatke dobio od nje osobno. Nastavak radova vodi Tea Kučinac, također iz HRZ-a, koja mi je potvrdila navedeno stanje. Ovom prigodom zahvaljujem objema kolegicama na informacijama.

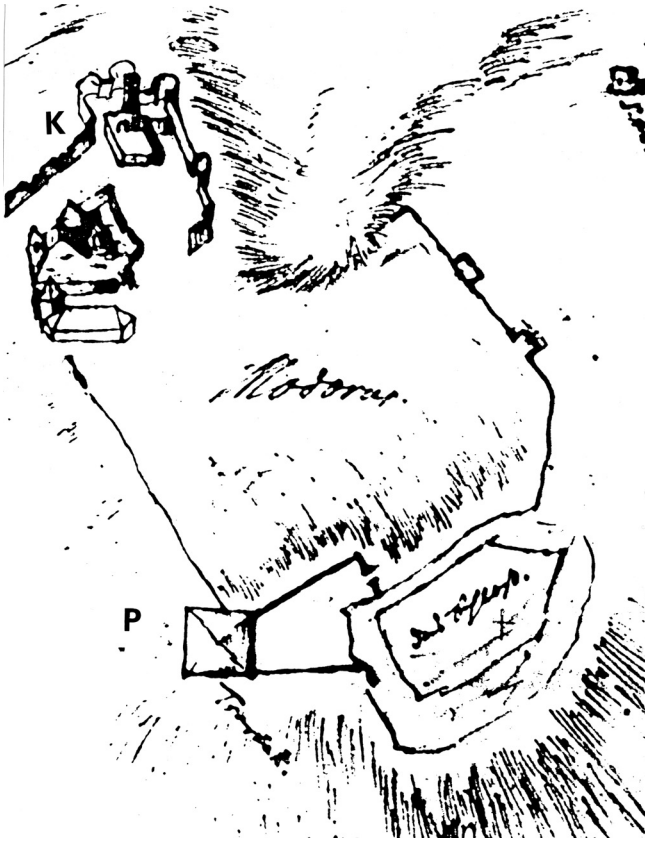
6. Ozalj, pogled sa sjeverozapada (Foto: A. Vekić, Konzervatorski odjel u Zagrebu Ministarstva kulture).

nje je, sudeći po stilskim i oblikovnim značajkama, provedeno u doba Bernardina Frankopana, krajem 15. — početkom 16. st. Čini se da je Ozalj morao biti neko vrijeme veliko gradilište, jer se građevna djelatnost istih značajki osjeća i na objektima palasa, na kapeli, koja ima obrambene pojedinosti. Zidanje je izvedeno vrlo kvalitetno, s detaljima od klesana kamena, iako dosta jednostavna oblikovanja. Karakteristično da se kapelu nije u toj građevnoj fazi stiglo presvoditi gotičkim svodom, koji je bio predviđen, nego tek kasnije, u baroku.

Modruš — utvrde

Utvrde oko modruškoga naselja²¹ vjerojatno su nešto starije, pa ne bi spadale u doba djelovanja Bernardina Frankopana, ali ipak treba istaknuti neke pojedinosti: to su mala polukružna kula ispod burga Tržana te »Papinska kula« na sjevernoj strani burga (Sl. 7).

21 Z. Horvat, 1996: 177, slika 1.

7. Modruš, skica . F.
Marsilija iz 1699. godine
(Bologna, Univerzitetska
knjižnica, Cod, 66.p.133).
Legenda: P = »Papinska
kula«; K = katedrala Sv.
Marije.

Polukružna kula uz jugozapadnu zidinu ograđena prostora (za boravak trgovačkih karavana?), ispod branič–kule burga, očito je trebala pomagati u obrani Modruša s te strane, s obzirom na priličnu dužinu zidine, bez mogućnosti flankirne vatre. Koliko se može vidjeti, to je jednostavan, omanji objekt, prizidan uz zidinu 13. st., s minimalnim obrambenim mogućnostima, vjerojatno tek s braništem i puškarnicama na vrhu.

Druga je kula — »Papinska«, kvadratna tlocrta, veličine 710/710 cm (Sl. 8), sagrađena na sjevernoj strani burga Tržana. Zidovi su relativno tanki — tek 98 cm tj. tri stope = 1/2 hvata, no bila je kvalitetno zidana. S obzirom na ime: »Papinska kula«, vjerojatno je izgrađena od pomoći, koju su Stjepan i Bernardin Frankopani dobivali od papinske stolice. Kvaliteta zidanja kule govori da je mogla biti građena tijekom druge polovice 15. st. — između preseljenja Krbavske biskupije na Modruš

8. Modruš, burg Tržan, »Papinska kula«, (Foto Gj. Szabo, 1910. godine, negativ u Ministarstvu kulture, Uprava za kulturni razvitak, Fototeka).

1460. godine, a prije Krbavske bitke 1493. godine²². Ova se kula, međutim, teško može ubrojiti među kaštelne građevine te se njome ne bi više bavili. Jedino treba reći, da se tijekom druge polovice 15. st. još uvijek grade kule kvadratna tlocrta. Veliki renesansni arhitekt Michelozzo Michelozzi 1461. — 1463. godine projektira i nadzire izvedbu dijela fortifikacija Dubrovnika — Minčetu, Bokar, Puncijelu, od kojih je ova treća pravokutnoga tlocrta²³. Kvadratnih i pravokutnih je kula tijekom druge polovice 15. st. sagrađeno na više utvrda u Dalmaciji i Hrvatskoj, kao na utverdama Stona, na kaštelu Obrovcu, Bužimu u Bihačkoj krajini, Zrinu itd.

22 M. Kruhek, 2008, 78.

23 A. Deanovič, 2001: 56 i dalje.

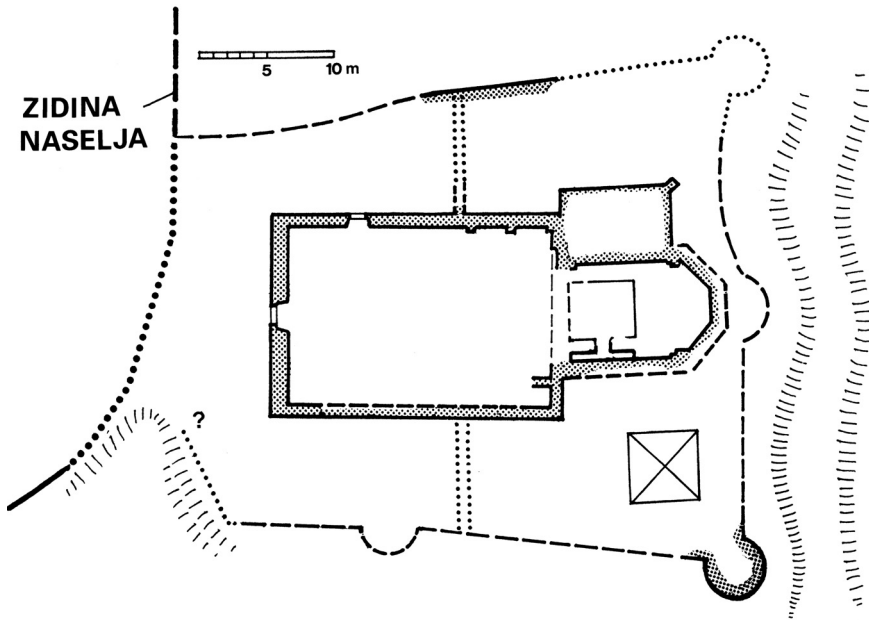
Modruš — utvrde oko katedrale

Premještanje Krbavske biskupije u Modruš sredinom 15. st. tražilo je neke konkretne objekte: doličnu katedralnu crkvu i značajno naselje, okruženo zidinama i utverdama (Sl. 7), dakle sigurnost. Za prvo je vrijeme župna crkva Sv. Marka služila kao stolnica, a s južne strane njegova svetišta sagrađen je zvonik. Kasnije je crkva Sv. Marka srušena, tako da su njezini temelji tek djelomično ugrađeni u svetište nove katedrale²⁴. Za ispunjenje drugoga uvjeta izgrađene su zidine oko nje — što je utvrđeno arheološkim iskopavanjem 1976. godine te na Marsiglijevu crtežu. Prvo je to bio tek djelomični ogradni zid, da bi kasnije oko katedrale bila podignuta utvrda kaštelnih značajki, pripojena na postojeće zidine naselja. U tu su se građevnu djelatnost umiješali neki neželjeni događaji, koji su na neko vrijeme mogli prekinuti gradnju katedrale — bilo je to protivljenje kralja Matije Korvina, izbor novoga biskupa, zbog čega je opao i interes Stjepana i Bernardina Frankopana za gradnju katedrale, pa prema tomu i novih utvrda²⁵. Devedesetih godina 15. st., smrću kralja Matije, vjerojatno se nastavlja započeta gradnja, no povijesne su okolnosti promijenjene: materijalne su mogućnosti Bernardina očito slabije i usmjerene na obranu od turskih napada; tu je i »rasap Modruše« 1493. godine, kad su Turci spalili Modruš. Tom je prigodom morala stradati i gradnja katedrale. Ako je bio izveden tek onaj ogradni zid, a katedrala tek započeta, tu je mogao biti i jedan od razloga proboja obrane Modruša, iako tada burg Tržan nije pao. Modruš se poslije te katastrofe pridigao, a i Bernardin se javlja u više navrata sa svoga burga Tržana. Vjerojatno su tada izgrađene kaštelne utvrde oko katedrale (Sl. 9), koja je možda bila tek djelomično završena. Intenzitet života u Modrušu polako opada, a Bernardin prelazi u novopodignuti Ogulin.

Katedralni kaštel s četiri kružne polukule bio je pokušaj primjene novih fortifikacijskih načina gradnje, prigrađen uz stariju utvrdnu oko naselja Modruša. Karakteristična je dosta gusta postava polukula na jugoistočnom dijelu katedralnoga kaštela, dok je preostali dio zidina očito trebao biti branjen sa starijih zidina naselja. S istočne strane katedralnoga kaštela iskopana je graba. Nejasan je pak spoj kaštela na zidine naselja: jesu li ondje bila (starija) gradska vrata, jer je tu bio i put prema Sv. Duhu u istočnom podgrađu? To nam tek trebaju otkriti neka slijedeća arheološka istraživanja.

24 Z. Horvat, 1993/II: 132–135; Z. Horvat: 2003:89–108.

25 Z. Horvat, 2003: 89–95; M. Bogović, 1988: 72.

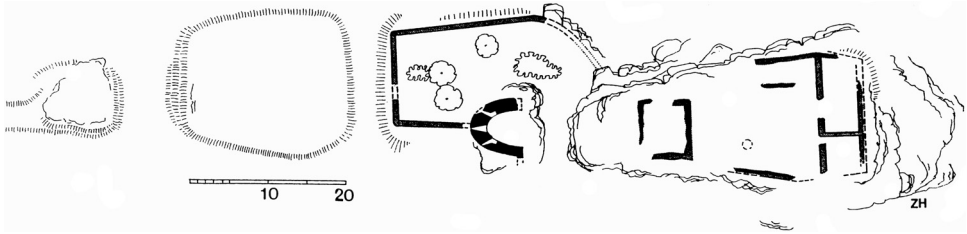

9. Modruš, katedrala Sv. Marije, okružena kaštelnom utvrdom, prema arheološkim iskopanjima 1976. godine i situaciji na terenu (Crtež: Z. Horvat).

Vitunj

Vitunj je tipični burg iz 13. st., smješten u vrh kamene hridi (Sl. 10). Frasn piše da je od onuda vodila cesta preko brda Lumbardenika, Beljskoga i Gvozda prema Drežnici i dalje prema Ledenicama i Bribiru²⁶. Vitunj ne bi ovom prigodom spominjali, da stari ulaz u burg ne brani potkovasta polukula, možda bolje reći — barbakan, očito nastao tijekom 15. st. Pogled na situaciju starog Vitunja (Sl. 10) pokazuje nam da se radi o oduljoj poziciji, s podgrađem, i pristupom po grebenu, tako da je mogućnost uporabe vatrenoga oružja pri napadu mogla ozbiljno zaprijetiti ovom burgu. Tri sačuvane samostrijelnice govore da je barbakan još bio namijenjen za obranu samostrelom, no zakrivljeni — potkovasti tlocrt ovoga objekta već pretpostavlja obranu od napada vatrenim oružjem: izduljeni prilaz Vitunju i njegovo podgrađe postali su dobro mjesto za postavu topova pri mogućoj opsadi. Vitunjski je barbakan valjda prvi pokušaj zaštite jednoga burga kneza Stjepana i Bernardina Frankopana novim principima obrane. Zanimljivo da oko 1500. godine Bernardin razgraničuje

26 F. J. Frasn, 1988, 205.

10. Vitunj nedaleko Ogulina, burg 13. st. je dodatno utvrđen potkovastim barbakanom tijekom druge polovice 15. st. (Crtež: Z. Horvat).

posjede Vitunja, Modruša i novoga kaštela Ogulina²⁷, čime se vjerojatno smanjuje važnost Vitunja, te se na njemu više ne uočavaju kasnije građevne intervencije. Fras pretpostavlja da su sami Frankopani napustili Vitunj, »jer se nalazio između visokih brda i u neprijaznoj okolici«²⁸, no bit će da su tu promjenu mogle uvjetovati i promjene putnih pravaca.

Grobnik

Grobnički je kaštel s naseljem uz njega smješten na dosta strmom brdu, koje dominira Grobničkim poljem. Domaće stanovništvo kaštel naziva »Gradom«, prostor između vanjskih zidina s polukulama i kaštela — »Zagrad«, a naselje, ono staro, koje je nekad također bilo okruženo svojim zidinama — »Podgrad« (Sl. 11).

Jezgra kaštela je sklop objekata, nastajao tijekom više stoljeća — prepoznaju se karakteristični oblici arhitekture iz razdoblja od 15 do 17. st., no teško je u ovom trenutku postaviti slijed nastajanja. Kaštel ima približno trokutasti tlocrt, s dva krila postavljena »u ključ«, dok je treća stranica — hipotenuza — zidina s kulama (Sl. 12). Neke se kule, međutim, uklopljene u palas. Sjeverna i istočna strana palasa–jezgre još je branjena s četiri kule i polukule, povezane sa zidinama. U sjeveroistočnom uglu, uz veliku kulu, nalazi se dvorska kapela na jednoj strani i mali ulaz na drugoj. U blizini kapele i ulaza uklesane su godine 1442. i 1664. na malu kamenu ploču: s obzirom na raspored brojki, čini se da je starija godina ponavljanje nekog starijeg zapisa.

Mali ulaz uz jugoistočnu kulu (Sl. 13) prilično je grubo izveden, ima ravni nadvoj, i vrlo mali svijetli otvor: tek 72/167 cm. Ispred ulaza je stubište, no s obzirom na još postojeće konzole — nosače stožera pokretna mosta — očito se ulazilo preko

27 R. Lopašić, 1882, I.

28 F. J. Fras, 1988, 205.

pokretna mosta. Dosta jednostavna i gruba izvedba govori o mogućnost nastanka u 15. st. (godina 1442. u blizini ulaza!), no, ulaz je mogao biti i kasnija promjena u 17. st., što možda svjedoči ona druga godina, tj. 1664. Iznad nadvoja ulaza recentno je oštećenje zida otkrilo ostatak segmentna nadvoja, koji je bio zazidan prema van: nije li tijekom 17. st. ulaz spušten na razinu unutrašnjeg dvorišta, no izvana još uvijek povišen nad okolni teren. Nije li dvostruka godina, 1442. i 1664. označavala gradnju starijih, povišenijih vrata, a spuštanje — 1664. godina? Možda je tom prigodom ugrađen stariji dovratnik?!

Kruškolike puškarnice, polukule i baterijska kula na sjeverozapadnom uglu kaštela mogle su nastati tijekom druge polovice 15. pa i u 16. st.

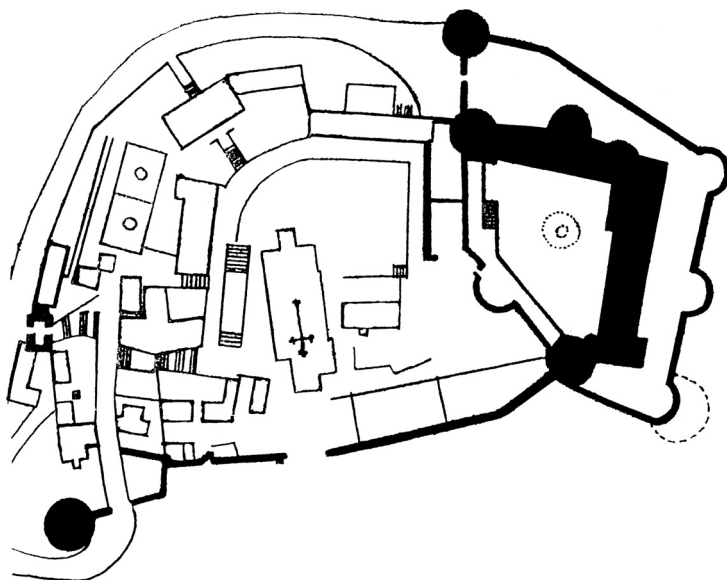
Izvana, na palasu, nalazimo niz renesansnih prozora, jednostavna okvira i s vijencem iznad prozora, što je mogla biti i kasnija pregradnja, kad je već prošla ozbiljna turska opasnost. Kaštel je kasnijim adaptacijama i preuređenjima, ali i nebrigom, izgubio dosta od svog prvotna izgleda, tako da je teško reći, koji je tu najstariji dio. Možemo slobodno pretpostaviti, da je prvotna građevina (romanička?) bila mnogo tanjih zidova, bez kružnih kula i polukula i jednostavnijega tlocrta. Možda bi najstariji dio grobničkoga kaštela mogla biti kula kvadratna tlocrta na sjeverozapadnom uglu jezgre, s uglovnim klesancima i samo jednim, naknadno probijenim prozorom.

Grobnik se prvi put spominje već u 13. st., a posebno ga se veže uz bitku Hrvata s Mongolima, no utvrda se izričito spomine tek 1288. godine u Vinodolskom zakonu. U diobi sinova kneza Nikole IV. Krčkoga Frankopana 1449. godine, Grobnik dobija knez Stjepan II., a njegov sin Bernardin drži Grobnik sve do smrti 1529. godine. Karakteristično je da je on ondje često boravio²⁹, što posredno govori da je kaštel Grobnik bio uređen za stanovanje i da je osiguran od turskih napada. Važno je spomenuti prodor Turaka u Grobinštinu već 1470, zatim 1522. i 1524. godine³⁰. Turski prodor 1522. nije naštetio Grobniku, Turci su samo prošli mimo, pa se može pretpostaviti, da je Grobnik tada bio utvrđen i da je to bio rezultat Bernardinova djelovanja.

Može se pretpostaviti da je Grobnik, kao najudaljeniji kaštel bio i skromnije izgrađen, no kasnije, tijekom stalne turske opasnosti, ta je udaljenost mogla postati prednost i razlog izgradnje jačega kaštela i odgovarajućih stambenih pogodnosti.

29 E. Laszowski, 1923: 78.

30 E. Laszowski, 1923: 78.

11. Grobnik, kaštel Frankopana i staro naselje, okruženo zidinama i kulama (Crtao: M. Sabljar 1854. godine — prema E. Laszowski, 1902, slika na strani 75).

12. Grobnik, današnji ulaz i južna strana kaštela (Foto. Z. Horvat).

13. Grobnik, mala vrata uz veliku, jugozapadnu kulu kaštela (Foto: Z. Horvat).

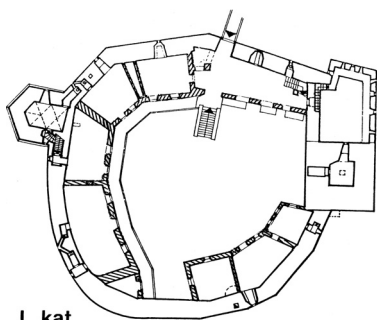
Novi kašteli

Ribnik — kaštel–burg

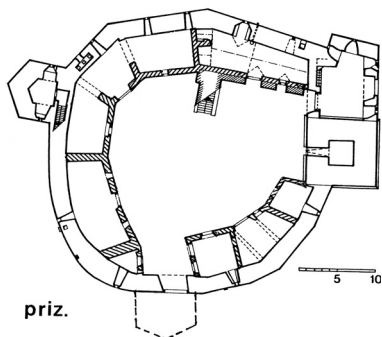
Ribnik se nalazi zapadno od Karlovca, na putu prema Metliki u Sloveniji i dalje prema Ljubljani, Štajerskoj i Kranjskoj te je očito imao važno strateško opravdanje za gradnju. Tipičan je primjer grada okružena vodom (Sl. 14) (»Wasserburga«), približno poligonalna, koncentrična tlocrta, s branič–kulom kvadratna i jednom kulom peretokutna tlocrta (Sl. 15). Prvotni je ulaz u Ribnik bio uz branič–kulu te kasnije zazidan, a umjesto njega otvoren je u zapadnom zidu novi, povišeni. Recentno je probijen još jedan, treći ulaz u razini terena, koji je danas u uporabi. Objekti Ribnika raspoređeni su uz obodne, obrambene zidove; za pristup u prostorije I. i II. kata služi drvena konzolna galerija.

14. Ribnik, burg iz druge polovice 15. st., istočna strana (Foto: Milan Kruhek).

I. kat

priz.

15. Ribnik, burg, tlocrt I. kata i prizemlja: unutrašnji zidovi su šrafirani, da se uoči njihova kasnija izgradnja — prema D. Miletić, 2002: 32 (Crtež: Z. Horvat).

Nedavna su konzervatorsko–restauratorska istraživanja na Ribniku, što ih je vodio Drago Miletić iz Hrvatskoga restauratorskoga zavoda iz Zagreba, otkrila, da je Ribnik — započeta pa prekinuta, nedovršena gradnja³¹, a unutrašnji objekti, prizidani uz starije zidove — kasnija improvizacija! Čak niti gradnja vanjskoga zida nije dospjela više od I. kata, kao niti branič—kula, neovisno o tom što tradicija priča da je ona bila tako visoka, da se vidjela iz Metlike ...³²

Ribnik je zidan kvalitetno — bar ono što je sazidano do prekida gradnje, s množinom pojedinosti, koje su vjerojatno prema osnovnom planu trebale biti uključene u neizvedene objekte uz njih³³. Ovo je ujedno i zorni primjer srednjovjekovnih običaja u gradnji. Ulazna i peterokutna kula imaju kruškolike samostrelnice — puškarnice za djelovanje flankirnom vatrom, pa unatoč izgledu jednoga burga, već se naziru nove zamisli u obrani, koje se javljaju paralelno s razvojem vatrene oružja. Po tim činjenicama Ribnik je burg, s nekim kaštelnim pojedinostima, što ga ipak ne čini kaštelom. S obzirom na ostale fortifikacijske objekte Bernardina Frankopana, Ribnik bi najvjerojatnije trebalo staviti među njegove ranije građene utvrde. Stjepan II. Frankopan kupuje posjed Ozalj 1474. godine: možemo tek pretpostaviti, da on gradnju Ribnika prepušta Bernardinu, a sam započinje pregradnju Ozlja. Bernardin je na Ribniku tek pokušao primijeniti novosti u obrani vatrene oružjem, a pri tome su još prisutna starija iskustva u gradnji burgova.

Ogulin

Ogulin, kaštel–burg, sagrađen je do 1500. godine, u ravnici, ali uz ponor rijeke Dobre i okružen prirodnim koritima sezonskih potoka te jamama Medvedicom³⁴ i Badnjem. Dio ovih prirodnih korita — nekadašnjih vodotokova u doba visoke vode Dobre, danas je zasut. Ogulinski su kaštel činila tri dijela: kaštel kneza Bernardina Frankopana, ograđeno dvorište sa sjeverozapadne strane kaštela, te oveći prostor, okružen zidinama i polukulama (Sl. 16). Srušen je dio utvrda podgrađa iznad Đulina ponora. Fras piše da su »prije nekoliko godina — dakle početkom 19. st. — stara željezna vrata, donesena s Modruša, uklonjena zajedno s kulom za obranu, da se dobije čist zrak (!), a stavljena su samo prikladna ulazna vrata«³⁵. Danas je prostor

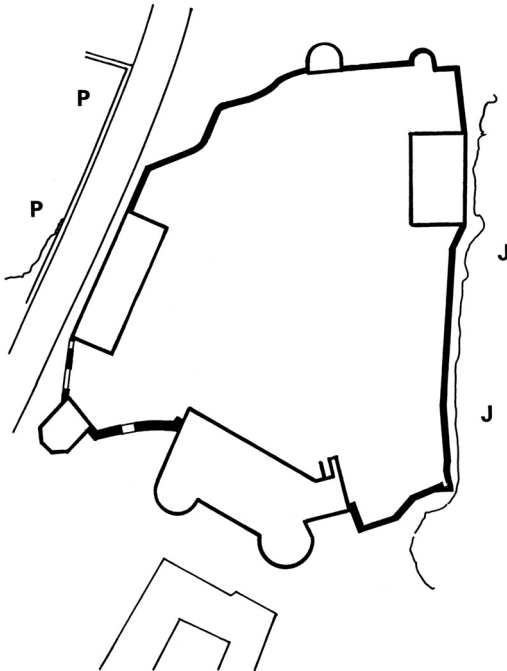
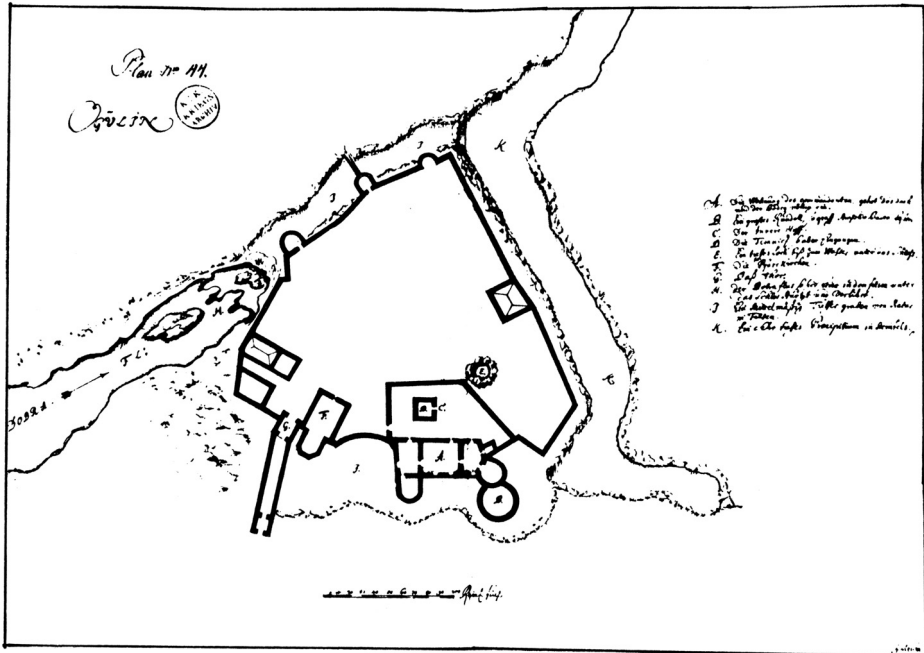
31 D. Miletić, 2002: 26.

32 R. Lopašić, 1895: 230.

33 D. Miletić, 2002: 21–24.

34 M. Magdić, 1926, 17; D. Božičević, 1945: 121–124.

35 F.J. Frasn, 1988, 190.

16. Ogulin, kaštel, A— Plan iz 1719. godine (Original u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu); B— Situacija 1976. godine (Crtež: Z. Horvat).

17. Ogulin, kaštel (Foto: M. Kruhek).

unutar zidina prazan, tek s nekoliko kuća, prizidanih uz zidine, a prije je zbog turske opasnosti bio popunjen kućama ogulinskih stanovnika. Polukule u zidinama okrenute su prema zapadnoj strani, koja je slabije prirodno zaštićena.

Čvrstu jezgru ogulinskoga kaštela čine dvije kule potkovasta tlocrta, povezane dvokatnim palasom (Sl. 17). Nekad se na unutrašnjoj strani palasa očito nalazila drvena konzolna galerija, koja je kasnije u baroku zamijenjena zidanom, sa svođenim hodnicima. Unatoč činjenici da je vanjska, istočna strana bila okrenuta prema mogućem napadu neprijatelja, više su etaže providene relativno velikim prozorima, ali su osigurane gustim željeznim rešetkama. Kule su nešto više od palasa i danas još djeluju imponantno — kao da su ostatak gotičkoga načina oblikovanja. Desna, sjeveroistočna se kula ističe značajnom debljinom zida u prizemlju — čak 250 cm — te je očito bila namjena obrani prvotna³⁶ ulaza u kaštel iznad jame

36 Ovaj je ulaz čini se već u 17. st. bio zazidan — ako sudimo mo Pieronijevom planu iz 1639. godine, no još je uvijek vidljiv njegov obris u sjevernoj zidini.

Medvedice. Lijeva, jugoistočna kula ima tanji zid, a namjena joj je obrana od napada s istočne strane kaštela, gdje je teren najpovoljniji za napad neprijatelja.

Tijekom vremena, dosta se pozornosti polagalo na sigurnost ulaza: prvotni je ulaz u kaštel bio nad jamom Medvedicom, zaklonjen i branjen malo prije spomenutom baterijskom kulom. S ovoga povišenoga ulaza pristupalo se drvenom galerijom u palas. Kako je prvotni ulaz u podgrađe bio riješen — ne znademo, poznat nam je kasniji ulaz uz crkvu Sv. Bernardina, prvo preko mosta, kasnije kroz odulji zidani hodnik. Još se jedan ulaz, vjerojatno nešto kasniji, nalazio na zapadnoj strani podgrađa, kroz srednju polukulu — on je danas zazidan. Recentno su otvoreni ulazi uz kaštel i prema cesti uz Đulin ponor.

Nekadašnja je dvorska kapela Sv. Bernardina uklopljena u obrambeni sustav, sa svetištem okrenutim prema vanjskomu prostoru, te je mogla imati i funkciju kule. Kapela je bila nevelika, s kasnogotičkim svodenim svetištem i oblikovanjem nekih detalja srodim zavjetnoj crkvi BDM u nedalekim Oštarijama. Brod je također bio svoden, no i on je bio porušen 1878. godine³⁷.

Kaštel Ogulin se ne spominje prije samoga kraja 15. st. Poznato nam je da je Bernardin Frankopan odredio granice Ogulinu, između Modruša i Vitunja oko 1500. godine i time ga uputio u život³⁸. Iako Bernardin još boravi u Modrušu i ondje piše isprave, sve je češće u Ogulinu. Očito, Modruš zamire kao sjedište knezova Krčkih Frankopana, a Ogulin preuzima tu ulogu.

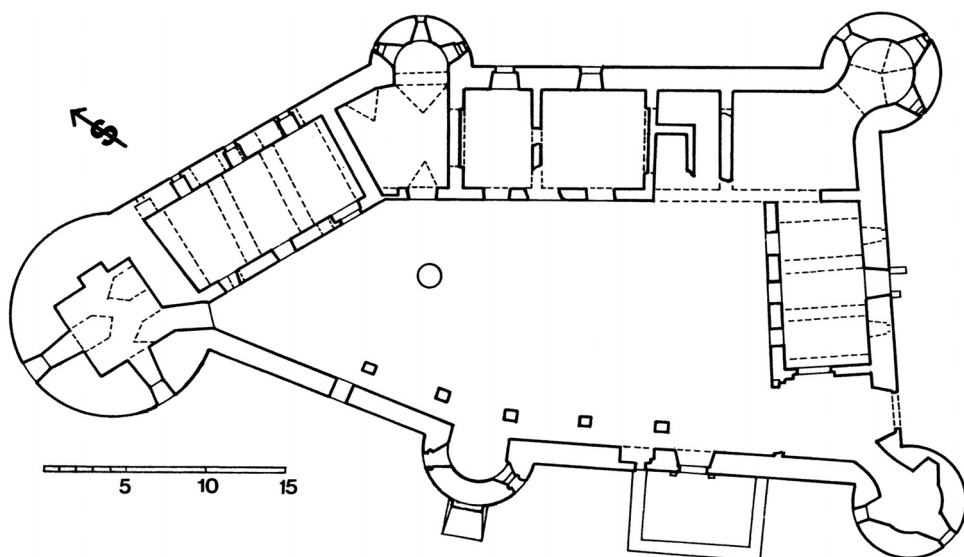
Čini se da bi Ogulin trebalo smatrati prije svega utvrđenim palasom sa značajkama kaštela: značajna visina kaštela s kulama prilagođena je načinima borbe s turskim akindžijama, koji u svojim pljačkaškim pohodima više koriste borbu hladnim oružjem i juriš na zidine. Iako visina Ogulina djeluje »gotički«, razlog visine nije stil već je to — borba s akindžijama!

Novigrad na Dobri

Kaštel Novigrad na Dobri vjerojatno spada među one starije, no oblik mu ponešto odstupa od pravoga renesansnoga kaštela s četiri polukule na uglovima pravokutnoga tlocrta: on ima još kružnu branič-kulu, koja je spojena zidinama na renesansnu jezgru, tako da je kaštel dobio peterokutni tlocrt (Sl. 18 i 19). Tijekom vremena, Novigrad je pregrađen u dvorac. Posebno je zanimljiva najveća kula, koja je vjerojatno bila namijenjena i za stanovanje: to je jaka građevina, kružna tlocrta, vanjskoga promjerta 39 stopa tj. 6 1/2 hvati (oko 12,6 m). Najniža etaža iznutra ima kvadratni

37 Z. Horvat, 2003: 55–57; — J. Božičević, 1945: 148.

38 R. Lopašić, 1882: 1–2.

18. Novigrad na Dobri, tlocrt prizemlja (Crtež: Z. Horvat prema tlocrtu S. Gvozdanović iz 1963. godine: nacrt pohranjen u Ministarstvu kulture, UZKB, OG).

19. Novigrad na Dobri (Foto: M. Kruhek).

20. Novigrad na Dobri, polukula, desno uz ulaz: uočiti razne puškarnice na tri razie (Foto: Z. Horvat).

prostor i po tome gradnju Novigrada možda možemo povezati s kaštelom Drivenikom, možda i istim voditeljem gradnje. Na polukulama se nazire prvotna struktura namjene — obrana, pa je očito da se osim kroz puškarnice u prizemlju, i s I. i II. kata djelovalo vatrenim oružjem (Sl.20).

Novigrad se prvi put spominje 1495. godine³⁹, međutim, znači li to da je kaštel već podignut ili je tu bila neka privremena građevina? A. Horvat⁴⁰ i M. Kruhek⁴¹ smatraju da je ovaj kaštel građen oko 1500. godine, no čini mi se da je kraj 15. st. ipak najvjerojatnije doba njegova nastanka. Proširenje osnovne pravokutne renesansne jezgre branič-kulom očiti treba smatrati još ostatkom načina gradnje burgo-

39 A. Horvat, 1975: 53–54.

40 A. Horvat, 1975: 53–54.

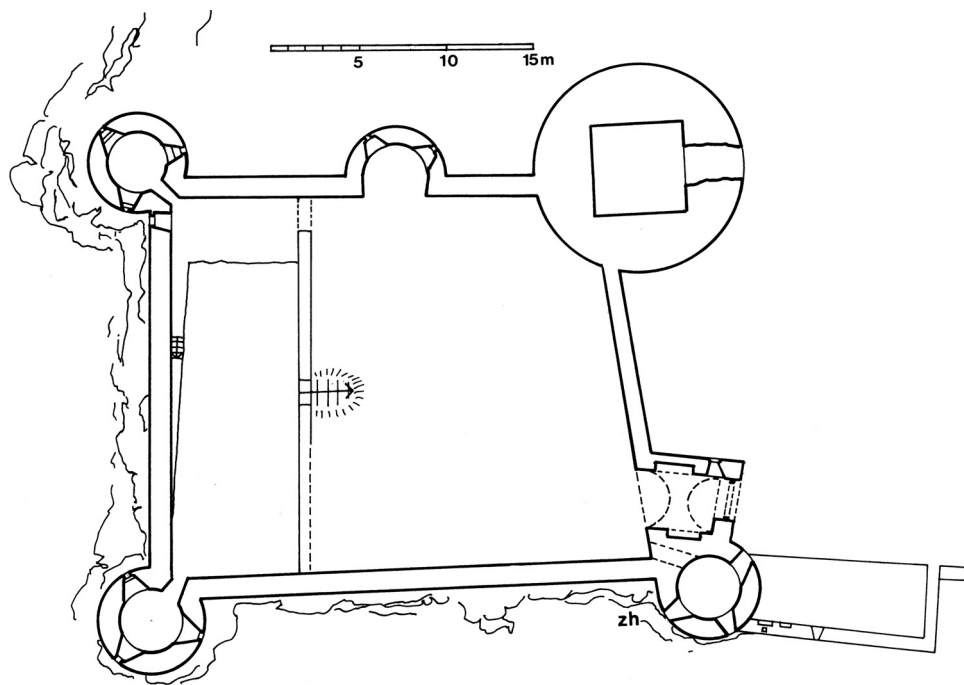
41 M. Kruhek, 2003: 12–13.

va, te prilagođavanje teškim vremenima poslije Krbavske bitke. Dakle, rečeno o visini za kaštel Ogulin, važi i za kaštel Novigrad na Dobri..

Drivenik

Kaštel u Driveniku, iako danas bez krova i funkcije, uz onaj u Gvozdanskom, najbolje je sačuvani kaštel kraja 15. — početka 16. st. Ovaj kaštel ima pačetvorinasti tlocrt, s polukulama na tri ugla, dok je na četvrtom uglu izvedena kružna branič-kula. Na istočnoj strani kaštela još je jedna polukula jer je ondje ravan teren, a kaštel najugroženiji: na onoj su strani bile kuće Driveničana, također branjene već nepostojećim zidinama. Ulazna se kula nalazila uz jugoistočnu polukulu (Sl. 21, 22), dok se palas protezao uz sjevernu stranu kaštela.

Polukule su bile opremljene i puškarnicama i samostrelnicama (Sl. 23): puškarnice su bile okrenute prema sjeveru i prema ravnom dijelu terena, otkud je neprija-

21. Kaštel Drivenik u Vonodolu, tlocrt (Crtež: Z. Horvat).

22. Kaštel Drivenik u Vinodolu, (Foto: M. Kruhek).

23. Kaštel Drivenik u Vinodolu, unutrašnjost (Foto: M. Kruhek).

telj mogao biti najopasniji, a samostrelnice su pak okrenute prema manje vjerojatnim smjerovima napada. Na zapadnoj se zidini naziru tragovi braništa, koje je bilo zidano, bez tragova drvene galerije.

Knez Stjepan II. Frankopan i sin mu Bernardin uspjeli su privoliti kralja Matiju Korvina — nakon što je kralj pouzimao Frankopanima njihove važnije posjede i

Senj — da im vrati natrag Drivenik 1481. godine⁴², što bi mogao biti »terminus post quam« za gradnju kaštela u Driveniku. Opća sigurnosna situacija, a možda i obveza prema kralju, mogli su biti razlogom da Bernardin ondje sagradi kaštel u godinama koje slijede tj. krajem 15. st. Karakteristična je sličnost tlocrta branič–kule Drivenika s branič–kulom u Novigradu na Dobri, vjerojatno građenim istodobno.

Drivenik možemo smatrati najdosljednije izvedenim Bernardinovim renesansnim kaštelom: ovaj kaštel je svojim rasporedom kula najbližiji talijanskomu kaštelu Rocca di Monte Poggiolo kod Forlija⁴³, za kojega se smatra da je među prvima bio izgrađen po principima renesansnoga kaštela.

Dubovac

Kaštel Dubovac u Karlovcu podignut je na maloj izbrežini iznad Kupe, prigraden uz branič–kulu, koja je vjerojatno nešto starija (Sl. 24). Na prostoru istočno od kaštela temelji su jedne romaničke crkvice. Kaštel Dubovac ima tlocrt nepravilne pačetvorine, s tri kule potkovasta tlocrta na uglovima, dok je na četvrom visoka branič–kula kvadratna tlocta (Sl. 25). Uz zapadnu stranu kaštela, između dvije kule, prizidan je palas. U dvorištu su ispod razine tla nađeni tragovi nekih starijih građevina⁴⁴, što je potvrda ranijeg života na ovoj lokaciji. Kule na uglovima su potkovasta tlocrta i vjerojatno su to nekad bile polukule. Zidovi prizemlja branič–kule zidani su kamenom lomljenjakom, bez uglovnih klesanaca, a gornje su etaže sve od opeka, veličine 3,5/14,5/26 cm⁴⁵. Ulaz u branič–kulu je na I. katu, ima gotičke značajke doba 15. st., kao i sam ulaz u kaštel. Karakteristična je izgradnja branič–kule u kosom položaju prema osnovnom tlocrtu kaštela. S obzirom da se s te strane nalazi zaravanak kao i kapela, moguće mjesto neprijateljskoga položaja u slučaju opsade, kula je okrenuta »šiljem« zbog odbijanja neprijateljskih projektila. Međutim, ovakvo postavljanje kula i branič–kula nalazimo na više mjesta po Hrvatskoj krajini, pa i drugdje na prostoru srednjovjekovne Hrvatske, no kao da se uvijek radi o starijim kaštelima s kraja 15. st.: Bužim u Bihačkoj krajini, Gornji Gradac nedaleko Hrastovice, Obrovac, Budački, Petrovac — bivši pavlinski samostan itd. Utvrde Iloka imaju više ovakvih kula već sredinom 15. st.

Prva pouzdana vijest o Dubovcu vezana je za njegovu župu, crkvu i župnika 1339. godine⁴⁶. Krajem 14. — tijekom 15. st. izmjenjuje se više feudalnih gospodara

42 Vj. Klaić, 1901: 295.

43 L. Schiavina 1990–1992: 39–40.

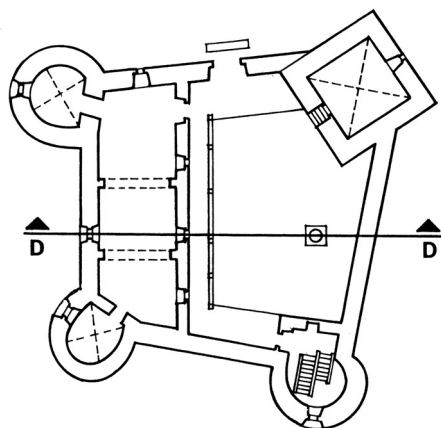
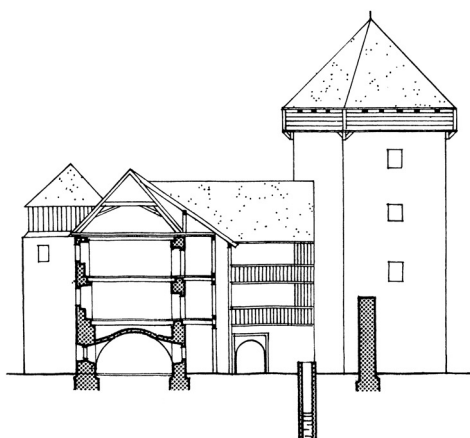
44 M. Kruhek, 2000/I: 26–29.

45 To je jedini primjer uporabe opeka na kaštelima na Hrvatskoj krajini.

46 M. Kruhek, 2000/I: 28.

24. Kaštel Dubovac kraj Karlovca, unutrašnjost (Foto: M. Kruhek).

25. Kaštel Dubovac kraj Karlovca, tlocrt i presjek (Crtež: Z. Horvat prema planu iz 1776 –1777. godine, Ratni arhiv u Beču).

Dubovca⁴⁷, sve dok ga knezovi Blagajski ne daju u najam Stjepanu II. Frankopanu. Dubovac je i ostao u njegovu vlasništvu, odnosno vlasništvu Frankopana sve do sredine 16. st. Za nas je važno da Dubovcem gospodari Bernardin Frankopan, sin Stjepanov: Dubovac je bio važan za sigurnost Ozlja i Ribnika, za nadzor prometa prema Austriji i sjeveru. Provale Turaka tijekom prvih desetljeća 16. st. poharale su okolicu Dubovca. Godine 1511. Bernardin piše da su stigli do njegova kaštela Dubovca, napali ga, htijući ga spaliti, misleći da je građen od drvene građe...⁴⁸ Dakle, početkom 16. st. Dubovac već postoji kao solidna građevina, možda građen upravo prije toga turskoga pohoda, ili barem većim dijelom.

Prigodom gradnje renesansne tvrđave u današnjem Karlovcu, Dubovac je odlično poslužio kao baza građevnim inženjerima, a kasnije za razne sporedne namjene, što ga je valjda spasilo od potpuna nestanka⁴⁹.

Pitanje koje se postavlja je doba gradnje kaštela Dubovca. Sigurno je da je na istom mjestu i prije postojala jedna starija utvrda. Frankopani su kupnjom došli u posjed Dubovca iza 1446. godine, a na diobi 1449. dobio ga je Stjepan II. Frankopan, Bernardinov otac. Tlocrt renesansnoga kaštela kakav je danas, mogao je biti primijenjen tek krajem 15. st. Lako je moguće da je kupnja Ozlja, ali i eskalacija turskih pljačakških napada u ove krajeve ponukala Bernardinam da osigura svoje posjede s juga i istoka jednom suvremenom utvrdom.

Plaški (stari)

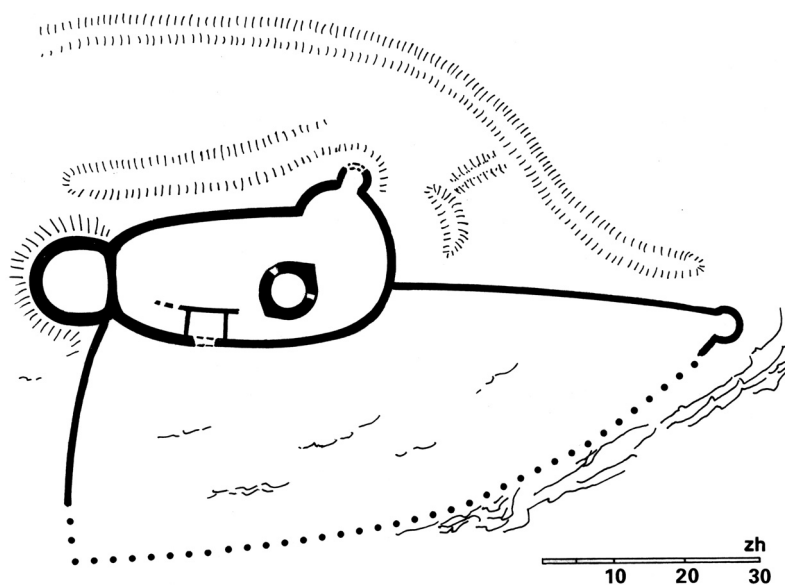
Kaštel (Stari) Plaški s podgrađem smješten je uz cestu iz Modruša prema Slunju i Bihaću, udaljen od današnjega Plaškoga, Fras kaže »sat hoda«. Zanimljivo da je Fras napisao da se oko »gorskog grada nalazi ravan prostor, dug 40 hvati (oko 80 m), širok 20 hvati (oko 40 m)«, i da se mjestimično prepoznaje stara cesta⁵⁰ Nevelika je to ruševina, na vrhu brda »Plaška Glava«, danas okružena šumom, ispod kojeg se nalazilo utvrđeno podgrađe. Sačuvanost ziđa govori o ponešto neuobičajenu tlocrtu: kaštel je približno ovalna tlocrta, a na njega su prislonjeni jedna manja polukula te oveća baterijska kula (Sl. 26, 27). Unutar tlocrta se nalazi kružna branič-kula te uz ziđe prislonjeni palas. Sam kaštel je branjen s istočne strane grabama i nasipima, a s nasuprotne strane podgrađem trokutasta tlocrta. Podgrađe je danas obraslo šumom

47 E. Laszowski, 1902: 240–243; — M. Kruhek, 2001: 10 i dalje.

48 M. Kruhek, članak u ovom Zborniku!

49 M. Kruhek, 1995: 103–104.

50 F. J. Fras, 1988, 208.

26. Kaštel Stari Plaški nedaleko današnjeg Plaškog, tlocrt (Crtež: Z. Horvat).

27. Kaštel Stari Plaški nedaleko današnjeg Plaškog: sačuvani dio zidina na istočnoj strani kaštela (Foto: Z. Horvat).

i niskim raslinjem, a mjestimično se vide tragovi mogućih drvenih kuća kao niz terasa.

Ovaj je kaštel promišljeno utvrđen i uređen za obranu: kružno savijeni zidovi očito su trebali bolje odolijevati vatrenomu oružju, jaka baterijska kula ima unutrašnje promjere 850 i 950 cm. Branič–kula, unutrašnjeg promjera 560 cm ima pak dva šiljasta pojačanja, okrenuta prema očekivanom napadu neprijatelja. Na zidovima gotovo da nema sačuvanih detalja osim tri uska i ovisoka otvora, klinasta presjeka, dosta oštećena. Vrh zidina morao je biti završen drvenim braništem s puškarnicama za obranu od udaljenijeg neprijatelja te onoga koji se u jurišu prikućio podnožju zidina.

Kaštel je Plaški gradio knez Bernardin Frankopan⁵¹, sudeći po značajkama i načinu zidanja početkom 16. st., za obranu modruškoga vlastelinstva. Godine 1558. »castrum Plaz est totale desertum«, pa ga niti I. Lenković ne spominje u svom popisu utvrda na Krajini. Pa ipak, već 1592. godine ondje je krajiska straža; ali nakon što Stari Plaški osvaja Hasan–paša Predojević, on je napušten. Izvedba ovalna tlocrta kaštela, umjesto pravokutnoga, već označava potpuno slobodno prilagođavanje kaštelnih principa gradnje domaćoj situaciji, a primijenjen je na više kaštela u Hrvatskoj krajini prvih desetina 16. st. (Zimić, Otmić, Krstinja, Čavnik, Podzvizd, Šturlić, itd.).

Zvečaj

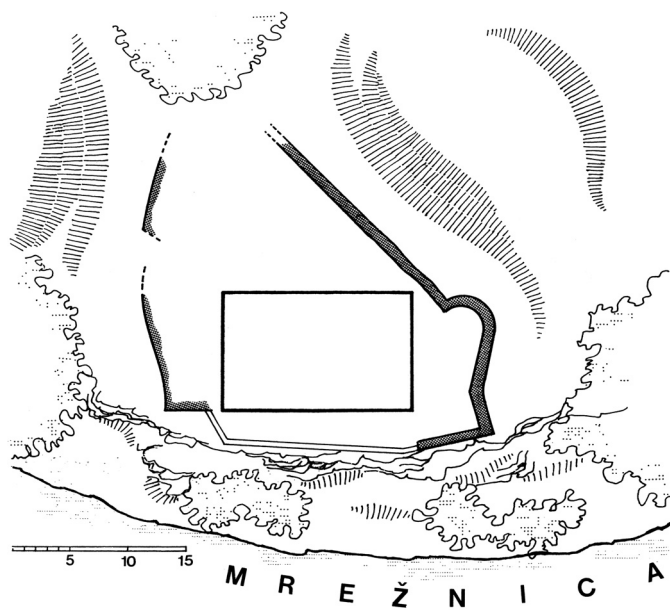
Neovisno o tom što Pieroni 1639., a nešto kasnije i Stier, crta Zvečaj kao »pravi« kaštel kvadratna tlocrta, na terenu se vide tragovi trokutasta tlocrta⁵² (Sl. 28), tako da je jedna stranica izgrađena nad strmom obalom Mrežnice (Sl. 29). I na veduti Zvečaja iz 1746. godine J. A. Schillingera, koju donosi M. Kruhek⁵³, kaštel Zvečaj ima — najvjerojatnije — trokutasti tlocrt, a ne kvadratni. Danas se na mjestu palasa kaštela Zvečaja nalazi kuća obitelji M., kružne kule više nema, tek se približno nazire, gdje je mogla stajati.

Tijekom druge polovice 15. st. kralj Matija Korvin daje posjed Zvečaj Nikoli Frankopanu Ozaljskomu, da ga nakon njegove smrti naslijedi Stjepan Frankopan i sin mu Bernardin. S obzirom da Zvečaj ima značajke izrazito obrambene građevine,

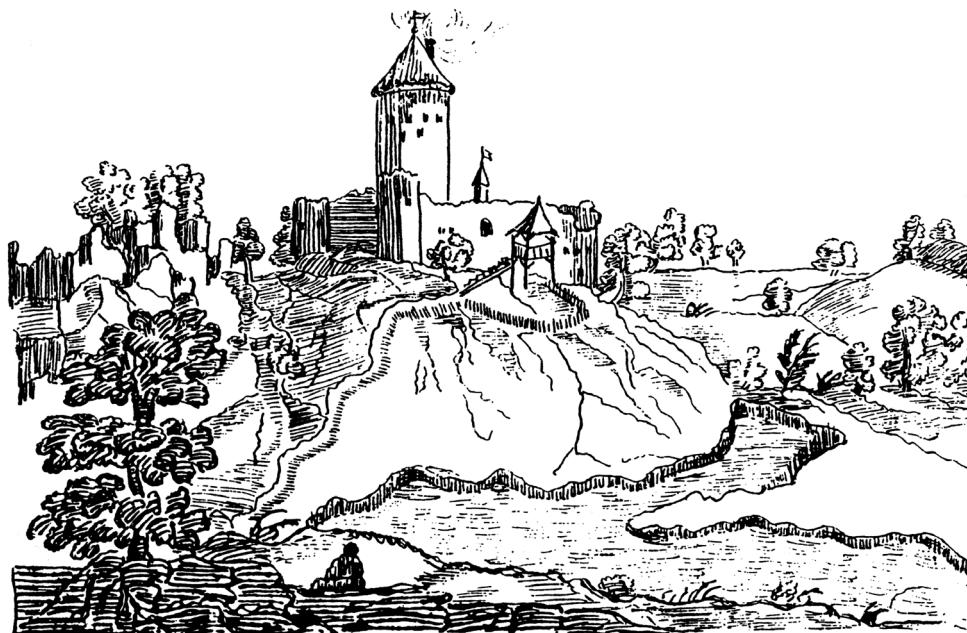
51 M. Kruhek, 2007: 20–22.

52 S. Gvozdanović pokušava na terenu prepoznati pačetvorinasti tlocrt, no ondje se bolje uklapa trokutasta inačica tlocrta, budući da je na mjestu pretpostavljene, četvrte polukule duboka vrtača, dakle ne može se očekivati da je kula ikad ondje postojala. — S. Gvozdanović, 1967–1974: 20–22.

53 M. Kruhek, 1993: 159.

28. Zvečaj, današnja situacija kaštela oko kuće M. (Crtež: Z. Horvat).

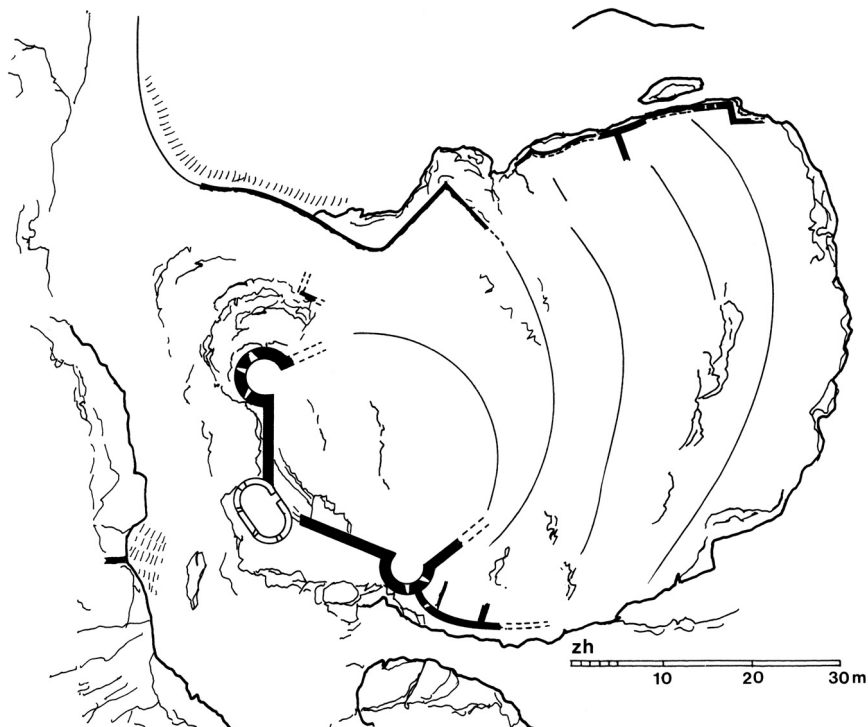

29. Zvečaj, veduta G. Pieronija, »Relazioni di anno 1639.«, Državni arhiv Slovenije u Ljubljani, Cod. II/56.

očito ga je gradio Bernardin Frankopan za obranu svojih posjeda od pljačke akindžija..

Grižane

Kaštel Grižane nalazi se van današnjega vinodolskoga naselja istog imena, smješten ispod »griža« — okomitih odronjenih litica. Kaštel je izgrađen na golemoj stijeni,

30. Kaštel Grižane, situacija: u sredini je talijanski bunker iz 1941. godine (Crtež: Z. Horvat).

odlomljenoj od »Griža« u nekoj kataklizmi, tako da je sama pozicija prirodna utvrda. Kaštel je bio utvrđen s tri polukule⁵⁴, spojene zidinama na način kaštela (Sl. 30). Ostali je dio položaja ograđen tankim zidom — teško ga je nazvati zidinom — koji je trebao tek štititi od zalutalih projektila, a ne od nekakva napada. Polukule su okrenute prema Grižama i strani mogućega napada. S te je strane i prirodna graba

54 Srednja je polukuala srušena početkom II. svjetskog rata, a zamijenio ju je talijanski bunker. A nedavno, još se jedna polukula srušila »sama od sebe«...

31. Grižane, pogled na unutrašnjost kaštela (Foto: Vid Barac).

ali i dosta jednostavan pristup. Raspored polukula sugerira da je kaštel imao tlocrtni oblik šesterokuta, no na terenu danas nema vidljivih tragova tih dijelova kaštela — ako ih je ikad bilo. S obzirom na činjenicu da je najviši dio položaja bio uz grabu i ulaz, kaštel je ondje najviši, a zidine se dosta strmo spuštaju prema stražnjem dijelu utvrđena terena. Uz zidine su s unutrašnje strane bile prislonjene neke zgrade (palas?) i konzolne drvene galerije na vrhu (Sl. 31). U zidovima se vide ostatci tek ponekog prozora. Niše otvora za djelovanje na neprijatelja su vrlo široke i relativno niske, te se vjerojatno radi o samostrelnicama — otvorima za djelovanje samostrelom.

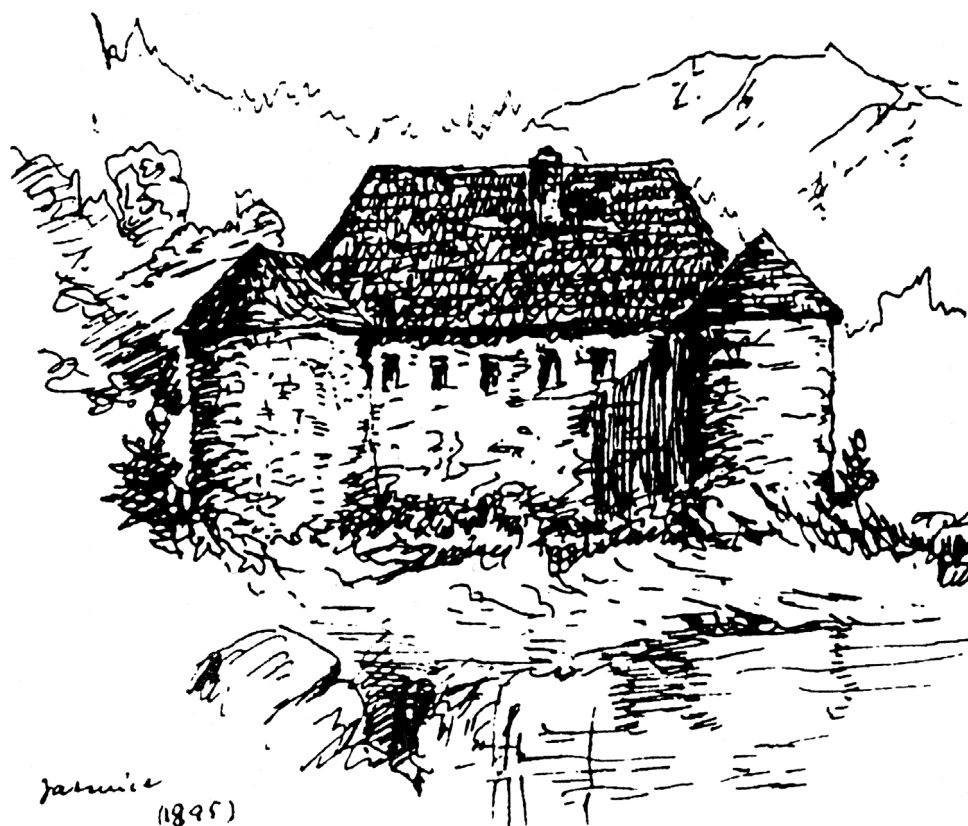
Kaštel je izgrađen na najvišem dijelu pozicije, a zatim se teren spušta do rubova strmih. Na terenu nema izrazitih tragova kuća, a konačno i naselje Grižane sa župnom crkvom malo je dalje od kaštela. Može se pretpostaviti da je ograđeni prostor ispod kaštela služio kao zbjeg u slučaju turske provale, naročito za sklanjanje blaga, stoke.

Grižane se prvi put spominju 1288. u Vinodolskom zakoniku, iako su i ranije bile u posjedu knezova Krčkih. Godine 1481. kralj je Matija dao Grižane Stjepanu II. Frankopanu i njegovu sinu Bernardinu. Potonji ih drži sve do svoje smrti 1529.

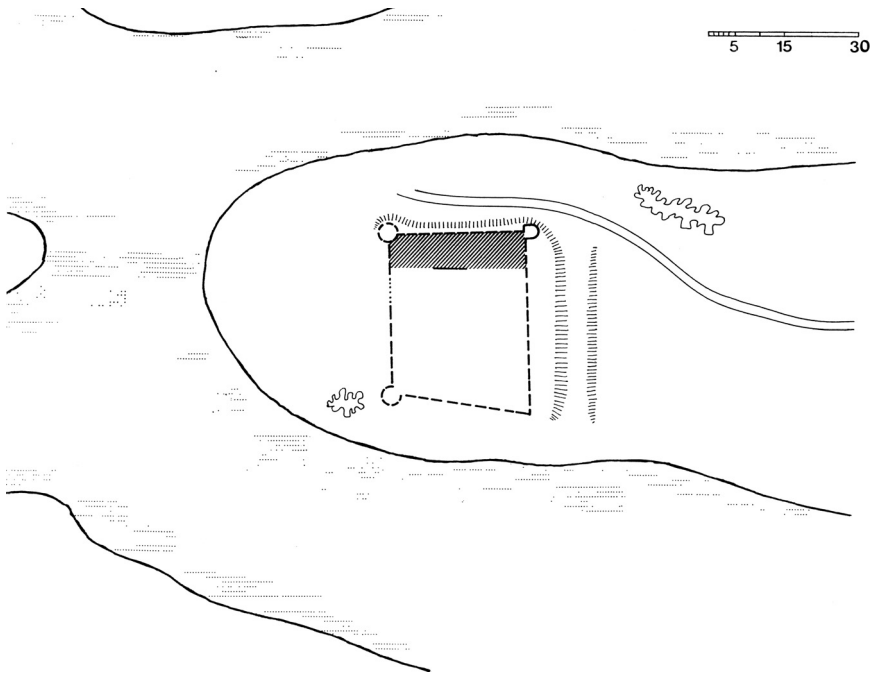
godine. S obzirom na značajke ove kaštelne arhitekture, i Grižane je najvjerojatnije gradio knez Bernardin krajem 15. — početkom 16. st.

Jesenica Lička

Jesenica Lička je još do II. svjetskoga rata bila pod krovom (sl. 32), a u njoj je bila škola, koja je spaljena za vrijeme II. svjetskoga rata. Danas je to mjesto tek zelena livada, s rijetkim tragovima zida, okružena vodotocima Jeseničkoga potoka. Tlocrt ovoga kaštela bio je približno kvadratan, s dvije kružne polukule te jednom potkovasta tlocrta na tri ugla (Sl. 33). Četvrti je ugao, i prema tlocrtu iz 1701. godine, i prema mogućem stanju na terenu, bio bez kule. Uz jednu stranu tlocrta prizidan je

32. Lička Jesenica, veduta kaštela iz 1895. godine (Crtao: Z. Šenoa).

33. Lička Jesenica, tlocrt kaštela (Crtež: Z. Horvat).

palas. Još početkom 19. st. Fras uočava neke detalje: kod ulaza u grad vidi se jama i prepoznaje da su tu bile palisade⁵⁵

Selo Jesenice spominje se već u Modruškom urbaru 1486, ali ne i kaštel: prvi spomen ovoga imamo tek 1544. godine, u pogodbi o zajednici dobara između Stjepana III. Frankopana Ozaljskoga i Nikole IV. Zrinskoga⁵⁶. Po mišljenju Laszowskoga, Jesenicu je sagradio Stjepan III. Frankopan ili čak možda Bernardin⁵⁷. Pozicija kaštela Jesenica zaista odgovara planiranomu kaštelu i lako je moguće da ga je gradio Bernardin Frankopan nakon modruškoga »rasapa«. Smještaj kaštela Jesenica, osim što odgovara novim načinima obrane, nalazi se na putu prema Slunju, Cetinu i Bihaću te je očito na strateškoj poziciji, važnoj za nadzor pristupa i obranu i Modruša i Ogulina, ali i za zaštitu okolna stanovništva.

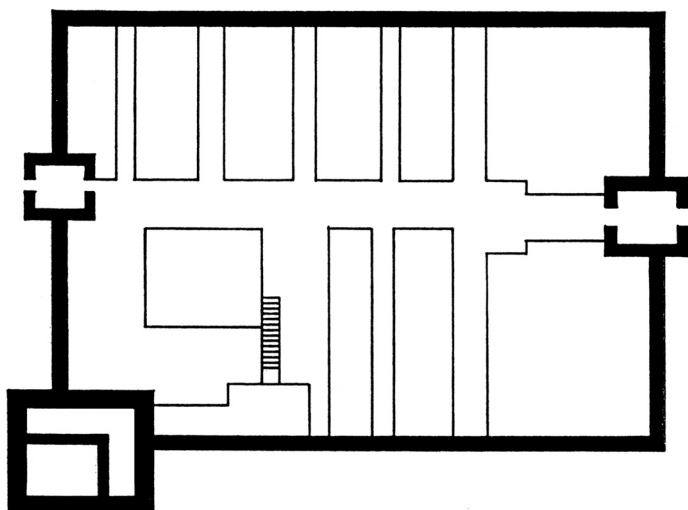
55 F. J. Fras, 1988, 208

56 E. Laszowski, 1902: 202.

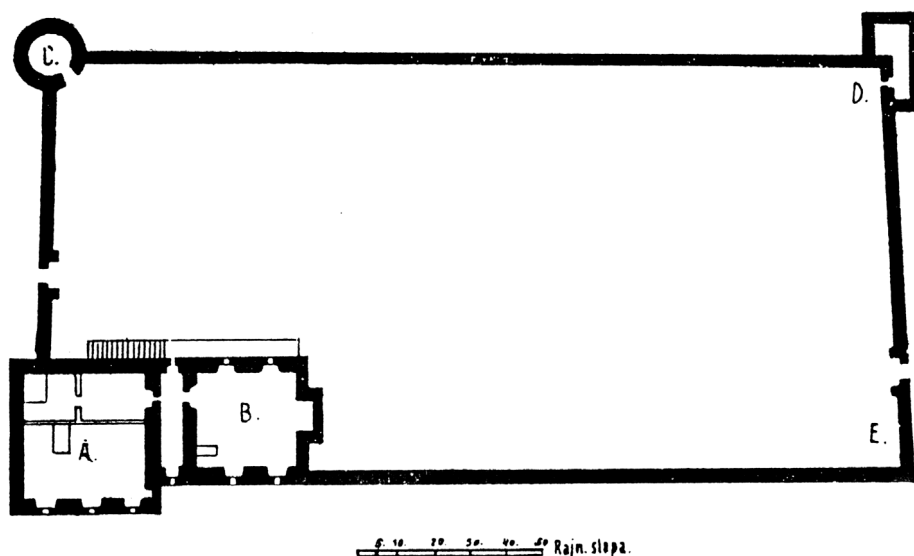
57 E. Laszowski, 1902: 202.

Tounj

Tounj je jednostavan kaštel, pravokutnoga tlocrta (Sl. 34, 35), s jednom kvadratnom kulom te još dvije kule, od kojih je jedna kvadratna, a druga potkovasta tlocrta.

34. Kaštel Tounj, tlocrt G. Pieronija 1639. godine (Prema: E. Laszowski, 1902: 170).

35. Kaštel Tounj, tlocrt iz 1701. godine (Prema: E. Laszowski, 1902: 171)

36. Kaštel Tounj, 1900. godine, dok je još čitav bio (Foto: E. Laszowski, negativ u Ministarstvu kulture, Uprava za kulturni razvitak, Fototeka).

Ulaza su bila dva, na nasuprotnim, užim stranama kaštela. Unutar zidina nalazile su se drvene kućice posade⁵⁸. Sam je kaštel smješten nad provalijom i izvorom rijeke Tounjčice. Danas od kaštela nema gotovo ništa, osim nešto malo ziđa, dok je uz polukulu prigrađen recentni stambeni objekt. Kaštel Tounj je polako nestajao zbog nebrige i zapuštanja, a tijekom prošlog stoljeća naročito ga oštećuje eksploatacija kamena u obližnjem kamenolomu. Prema staroj fotografiji E. Laszowskoga, najveća je kula imala kvadratni tlocrt, četiri etaže i šatorasti krov (Sl. 36) bio je to snažan, kompaktan, dobro sačuvani objekt, ali ne i srednjovjekovna branič-kula.

Fras u svom opisu Tounja navodi da tradicija zna da su Tounj gradile tri obitelji: Fumić, Juraić i Rebrović⁵⁹. No, kaštel Tounj se prvi put spominje 1481. godine u svojini kneza Stjepana II. Frankopana, koji je ondje imao pravo ubiranja carine i daće⁶⁰. Poslije Stjepanove smrti, Tounj posjeduje Bernardin Frankopan, a iza njega

58 E.Laszowski, 1902: 168.

59 F. J. Fras, 1992: 168. Napomenimo da Fumiće danas nalazimo u Brinju i Požegi, dok Rebrovići i dalje žive u okolici Tounja.

60 Tkalčić, 1874., II. 406.

Stjepan III. Frankopan. U ugovoru što ga je 1544. godine Stjepan utanačio s Nikolom IV. Zrinskim, Stjepan je zadržao Tounj, ali ga je slabo održavao. Znakovito je da I. Lenković uopće ne spominje Tounj u svom popisu utvrda na Hrvatskoj krajini od 1563. godine. Kako je Stjepan zbog svojih zlodjela bio osuđen na zapljenu imanja, komisija, koja je došla u Tounj 1553. godine to obaviti, našla je kaštel prazan i zapušten. Uskoro Tounj zaposjeda krajiška vojska. Izgradnjom tvrđave u Karlovcu. Tounj postaje važna stražarska točka, pa je i graditelj tvrđave M. Gambon trebao poraditi na zidanju nekakve kule u Tounju⁶¹. Tada — 1584–1589 — kapetan je Tounja Stjepan Gusić, koji je 1585. godine izveo znatne popravke na kaštelu, a što sve može biti povezano s Gambonovim projektom kule. Godine 1639. Tounj obilazi I. Pieroni, koji ga je našao u dobru stanju, no trebalo je na zidinama izvesti drvena braništa i puškarnice. Zanimljivo da su se vrlo brzo zidine Tounja porušile, te ih knez Juraj Frankopan popravlja. Tom je prigodom uz veliku kulu vjerojatno prizidana mala zgrada te još jedna kula pravokutnoga tlocrta. Očito se između posjeta Pieronija 1639. i plana Tounja iz 1704. godine dosta toga promijenilo. Vrlo brzo, krajem 17. st., prestankom turske opasnosti, tounjski se kaštel napušta. Prema iznesenom slijedu događaja vezanih na Tounj, čini se da Tounj krajem 15. st. nije bio značajna utvrda, već mjesto za ubiranje pristojbi i da tek kasnije dobija sve veći vojni značaj. Čini se da je čak i veliku kulu sagradio Gusić prema projektu M. Gambona, u doba početnih radova na gradnji karlovačke tvrđave, pa se tu može nalaziti i razlog renesansnih značajki velike kule Tounjskoga kaštela.

Zaključno razmatranje

Nastanak renesansnih kaštela treba vezati uz primjenu vatrenoga oružja i na posljedice te primjene, kao i na nove načine ratovanja u napadu, te na promjene u sklopu organizirane obrane. Nova saznanja u srednjovjekovnim znanostima daju i nova sredstva za ratovanje, a posljedično i novu straregiju i taktiku u ratu. Uostalom, i Hrvati su izgubili bitku na Krbavskom polju, jer su je shvatili kao viteško nadmetanje.

Turski pohodi nakon pada Bosne 1463. godine vrlo brzo napreduju, iako je to u početku »mali rat«, četovanje, kojim su Turci uništavali pozadinu — materijalnu i ljudsku osnovu hrvatske obrane. Uporaba vatrenoga oružja bila je vezana uz velike

61 M. Kruhek, 1995/II: 79

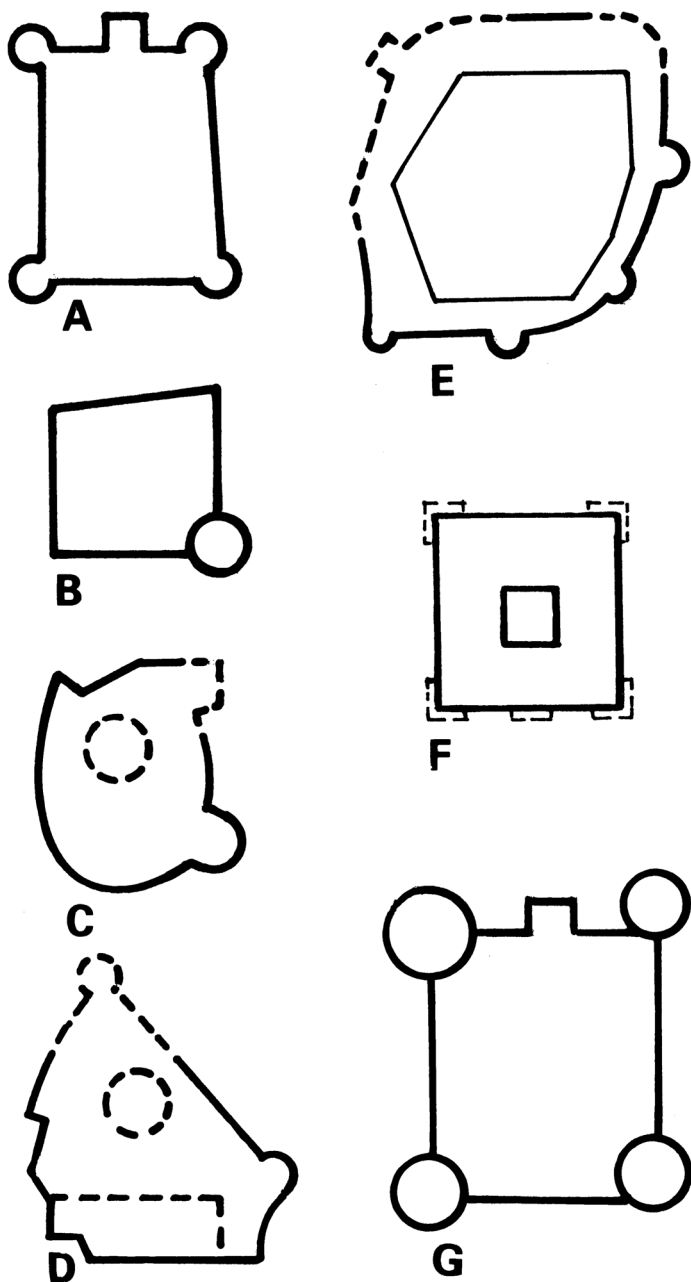
sultanove pohode, dok su oni manji bili bez toga oružja, a glavna im je snaga bila u iznenađenju i u jurišu na zidine, a cilj — pljačka i uzimanje roblja. Takva ratna realnost krajem 15. st. te tijekom 16. st. pokreće gradnju brojnih kaštela i drugih manjih pomoćnih utvrda, utvrđivanje naselja i zbjegova, dok se stari burgovi pojačavaju, prilagođavaju se napadu i obrani novim oružjima dodavanjem kaštelnih pojedinosti i osmišljenom organizacijom obrane. U vrlo kratkom vremenu izgrađen je priličan broj kaštela po Hrvatskoj krajini, na prostoru u zaleđu Velebita, s obje strane Kapela i Plješivice te na rijekama Uni i Kupi. Slavonija pada tijekom prve polovice 16. st., prije svega jer se nalazila na putu velikih osmanlijskih vojski, usmjerenih prema Budimu i Beču. Tijekom 16. st. došlo se do saznanja da se bez organizirane obrane — granice prema Turcima — ne će moći zaustaviti tursko napredovanje.

Tijekom ovih početnih ratova s Turcima, razvijeno je više obrambenih sustava kaštela i pojedinosti na njima, prilagođavajući se značajkama terena, vrsti oružja, očekivanoj jačini neprijatelja i, dakako, materijalnim mogućnostima investitora (Sl. 37). Sve to nalazimo i na Bernardinovim kaštelima, građenim istodobno, dakako prilagođenim lokalnim situacijama (Sl. 38).

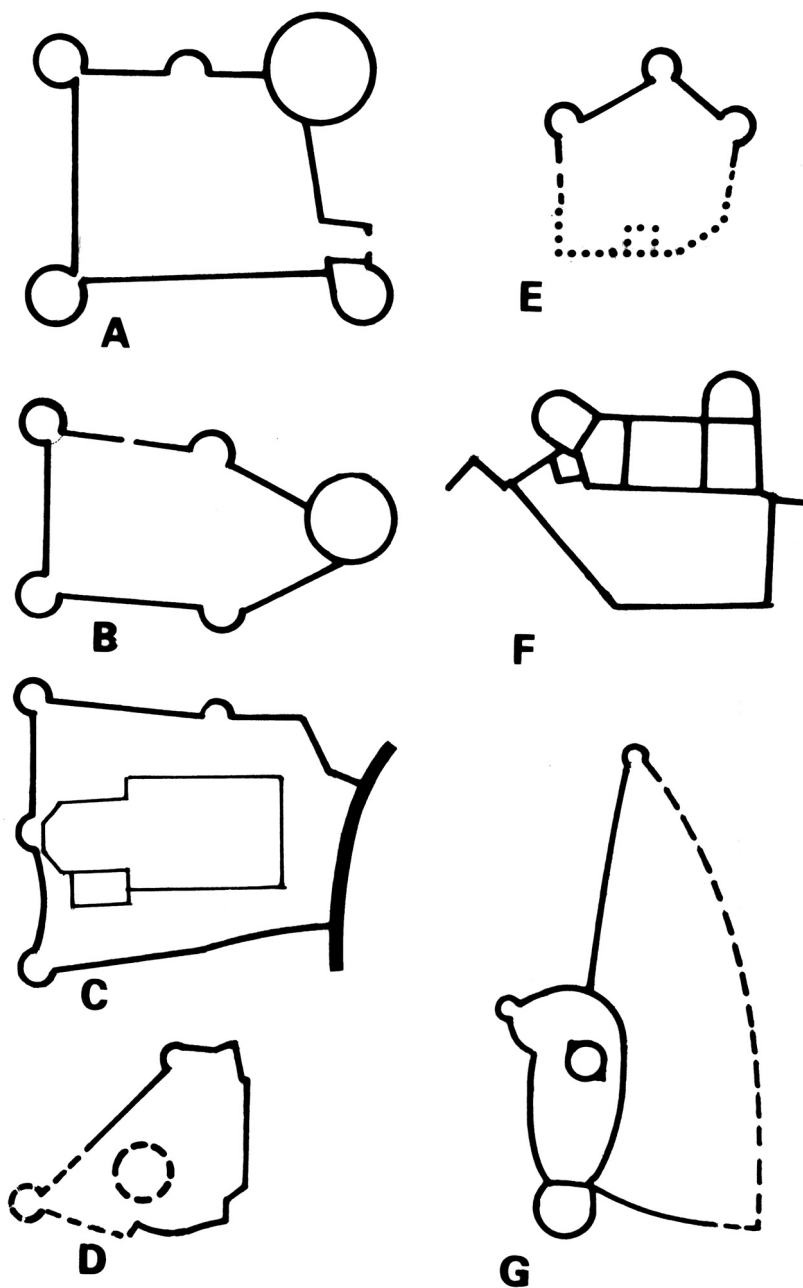
Najstariji kašteli u Slavoniji, pa i novi i obnovljeni burgovi, grade se bez branič–kula, već se izvađaju palasi, namijenjeni ugodnijemu stanovanju (pregrađeni burgovi: Cesargrad, Kostel, Samobor; — kašteli: Erdut, Cernik, Bisag, Lovreća Varoš, Čazma, Konjščina; — potpuno novi utvrđeni palasi: Ilok, Ružica, Čakovec). Dakle, radilo se o ugodnom, smirenijem stanovanju, no sve brojnije turske provale u kontinentalne krajeve Hrvatske i Slavonije čine život nesigurnim tijekom cijelog dana i noći. Ponovno se uvaduju branič–kule, iako kružna tlocrta, koje su trebale dati svakodnevnu sigurnost vlasnicima odnosno kaštelanima, dakle drukčije strateške namjene. Bitna je razlika između branič–kula 13.–14. st. i ovih u kaštelima — osim oblika tlocrta — da su one starije, smještane na pravicima neprijateljskoga napada pri opsadi⁶², dok su branič–kule kraja 15. — tijekom 16. st. izgrađene na mjestima, koja su teže dostupna neprijatelju. Kružni tlocrt je primjeren zbog boljeg odolijevanje topovskim kuglama, a i lakšoj i racionalnijoj gradnji.

Ponovno uvođenje branič–kula, naročito jer su namijenjene sigurnijem stanovanju na uvijek nemirnoj granici prema Turcima, ustvari je retardacija, smanjenje standarda života, koji je tijekom prve polovice 15. st. tek započeo svoj uspon prema kvaliteti. Zanimljiv je slučaj kaštela Gvozdansko: vjerojatno jedan od najstarijih kaštela na Hrvatskoj krajini bio sagrađen tijekom druge polovice 15. st., dok je velika kružna branič–kula dograđena kasnije, s kasnogotičkim pojedinostima.

62 Z, Horvat, 2007: 29–30.

37. Shematski prikaz tipova kaštela u Hrvatskoj krajini krajem 15. — tijekom 16. st.: A. Gvozdansko; B— Mutnik; C— Zimić; D— Zvečaj; E— Slunj; F— Nehaj; G— Bužim.

38. Shematski prikaz tlocrta Bernardinovih kaštela: A. Drivenik; B. Novigrad na Dobri; C. Modruš — katedrala; D. Zvečaj; E. Grižane; F. Ogulin; G. Stari Plaški.

Kašteli 15.–16. st. variraju svojim tlocrtima i opremom kao i svojom namjenom na terenu, u početku kao sjedišta pojedinih plemićkih obitelji, da bi prema sredini 16. st. sve više bili uklopljeni u sustav obrane Hrvatske krajine. Od sredine 16. st. vojna uprava gradi velike tvrđave, s još novijim principima obrane — to su bastionirane tvrđave za obranu od značajnije turske sile (Koprivnica, Križevci, Ivanić–Grad, Karlovac), no one nisu predmet ovoga članka.

Iako se u zapadnoj Europi, pa i kod nas, javljaju pravilni kaštelni tlocrti i ranije (»romanički kašteli« 13. st.), princip obrane renesansnih kaštela kraja 15. — prve polovice 16. st. je nov. Bitno je:

- I. Lokacije kaštela su izabrane tako, da se neprijatelju onemogućiti zauzimanje povoljnoga položaja za napad. Svako mjesto oko kaštela, koje bi neprijatelj mogao zaposjesti, trebalo je »pokriti« vatrom barem s dvije točke u kaštelu.
- II. Kašteli su bili projektirani za uporabu nove vrste oružja: vatrenoga oružja — bedemskih pušaka — kukača i topova i usmjereni na pravce mogućih neprijateljskih napada. Napomenimo, da se u početku rabilo i usavršeno »hladno« oružje — samostrel, koji je imao priličan domet i jačinu proboja, no tijekom prve polovice 16. st. polako se gubi iz uporabe.
- III. Branitelji su djelovali iz sigurnosti puškarnica u kulama i polukulama te iz braništa na vrhu zidina, što je bitna razlika u odnosu na borbu s otvorenih kruništa starijih burgova. Puškarnice (u početku i samostrelnice) i braništa na vrhu zidina, osmišljene su tako, da branitelji mogu jednostavno i sigurno djelovati protiv neprijatelja.
- IV. Način zidanja i konstrukcije kaštela se pojednostavnjuje i prilagođen je mogućnostima i brzom radu zidara i tesara na terenu i potrebama investitora. Uz nekoliko voditelja gradnje, očito se koristi lokalna radna snaga i običaji u gradnji lokalne ruralne arhitekture⁶³. Na kaštelima je bilo mnogo drvenih detalja i raznih pomoćnih drvenih objekata, a konačno i priličan je broj kaštela bio od drveta.
- V. Uređenje okoline bilo je važan dio organizirane obrane, pa se čišćenjem terena od raslinja, grabama i nasipima te drvenim i vodenim zaprekama, čardacima, stražarnicama, i sl. neprijatelju otežavalo zauzimanje povoljnoga položaja za napad i sam napad. To je naročito važilo za ulaz u kaštel, koji je redovito uzdignut, preko pokretna mosta i čardaka, smješten tako, da nije bio moguć direktni hitac topom u vrata.

63 Naša je ruralna arhitektura bila okrenuta gradnji drvetom i u tome vrlo vješta: za primjer nam može poslužiti drvena arhitektura Turopolja i posavskih sela.

VI. Pri projektiranju i organiziranju kaštela i okoline uzimao se u obzir način borbe i napada turskih akindžija i martologa, pa su i kašteli bili prilagođavani očekivanim snagama napadača. Manji kašteli nisu mogli odoliti velikim turskim snagama, ali su mogle obraniti od manjih pljačkaških četa.

U doba kad se »s krvlju ruča i s krvlju večera«, Bernardin je Frankopan djelovao i politički, i diplomatski i vojnički, a ovo zadnje je bilo neposredno povezano s gospodarskom realnošću, s obranom njegovih posjeda. Već se po strukturi pojedinih kaštela vidi njihova namjena i u obrani od različitih neprijatelja tj. brojnosti i naoružanja turskih četa i njihovih namjera. Također se osjeća razvoj, razlika u izvedbi pojedinih Bernardinovih kaštela i njihovih dijelova i opreme, tim više što su kašteli većinom nove građevine, na novim položajima. Kod Bernardinovih se građevina — kaštela — osjeća razvoj tijekom pet desetljeća njegova djelovanja: u početku su to još ostatci srednjovjekovnih koncepcija obrane i stanovanja, da bi se došlo do izrazito kaštelnih osnova. Pogledajmo slijed Ribnik — Ozalj — Ogulin — Novigrad na Dobri — Drivenik: od tek ponešto primijenjenih novih ideja o obrani, dolazi se do potpune kaštelne arhitekture. Iza toga, slijedi slobodna primjena kaštelnih oblika: Zvečaj, Stari Plaški itd., prilagođeno korištenju značajki terena. Ali, gotovo istodobno, kaštel Jasenica ima »pravi« kaštelni tlocrt, u ravnici, okružen vodom, tako da se opet koriste sve značajke organizacije obrane, koje nosi osnovna koncepcija kaštela.

Prednosti osnovne zamisli kaštela, s polukulama, smještajem puškarnica i braništa, njihovim usmjeravanjem prema mogućim neprijateljskim položajima, koristi se i u obrani naselja i većih burgova. Takva je postala obrana Ozlja, Skrada, podgrađa Ogulina, Tržca na Korani, Slunja itd. Renesansne se ideje obrane dalje razrađuju, šire i slobodno i inventivno primjenjuju. Tako je ne samo na Bernardinovima kaštelima, već i diljem Hrvatske krajine. Skup svih rješenja kaštela i primjene kaštelnih detalja tipični su za naše krajeve tijekom druge polovice 15. — prve polovice 16. st. Neovisno o tom što su prve ideje došle iz Italije, ali i sa sjevera, dalji je razvoj bio samostalan, bio je proizvod domaćih snaga i razmišljanja, konkretnih potreba borbe s Turcima. Uz to, Bernardin je imao dobre veze s Italijom — konačno, njegova je majka bila Ižota d'Este, tako da je Bernardinovo poznavanje suvremene renesansne kaštelne arhitekture bilo iz prve ruke. Što se renesansnih utjecaja tiče, Hrvatska tog doba bila je na pola puta između Italije i srednje Europe, pa su utjecaji dolazili s obje strane. Novija istraživanja povijesti umjetnosti ukazuju na priličan broj renesansnih artefakata, skulptura i arhitektonske plastike baš u Vinodolu i Hrvatskom Primorju i Senju, što govori da je renesansa zaista nazočna u krugu kneza Bernadin Frankopana.

Popis uporabljene literature

- BERITIĆ (Lukša), 1955, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb.
- BOGOVIĆ (Mile), 1988, »Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje«, *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, 41—82, Rijeka–Zagreb.
- BOŽIČEVIĆ (Juraj), 1945, »O nacrtima starog frankopanskoga grada u Ogulinu«, *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva*, XII(1945), 121–164, Zagreb.
- ČUČKOVIĆ (Lazo), 1992, »Zaštitna arheološka iskapanja u Ozlju«, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 3(1992), 49–51, Zagreb.
- DEANOVIĆ (Ana), 2001, »Prilog Michelozza Michelozzija utvrđivanju Dubrovnika«, *Utvrde i perivoji*, 53–67, Zagreb..
- FABINI (Hermann und Alida), 1986, *Kirchenburgen in Siebenbürgen, Wien–Köln–Graz*.
- FISTER (Peter), 1975, *Arhitektura slovenskih protivturških taborov*, Ljubljana.
- FRAS (Franjo Julije), 1988, *Cjelovita topografija Karlovačke Vojne krajine*, Gospić.
- FUČIĆ (Branko), 1982, *Glagoljski natpisi*, Zagreb
- GVOZDANOVIĆ (Sena), 1962, »Stari grad Ribnik«, *Bulletin JAZU*, 1–2(1962), 42–51, Zagreb.
- GVOZDANOVIĆ (Sena), 1966, »Novigrad na Dobri«, *Bulletin JAZU*, 1–2–3(1966), 27–39, Zagreb.
- GVOZDANOVIĆ (Sena) 1967–1974, »Zvečaj na Mrežnici«, *Bulletin JAZU*, 1–3(1967–1974), 51–58, Zagreb.
- GVOZDANOVIĆ (Sena i Vladimir), 1967–1968, »Stari grad Vitunj u Modruškoj županiji«, *Peristil*, 10–11(1967–1968), 17–22, Zagreb.
- HORVAT (Anđela), 1975, *Između gotike i baroka*, Zagreb.
- HORVAT (Zorislav), 1993/I, »Kružne branič–kule u Hrvatskoj krajini u XVI. stoljeću«, *Prostor*, 1/2–4(1993), 159–188, Zagreb.
- HORVAT (Zorislav), 1993/II, »Pregled sakralne arhitekture Modruša i okoliceu srednjem vijeku«, *Zbornik Krbavska bitka i njezine posljedice*, (1993), 130–150, Zagreb.
- HORVAT (Zorislav), 2003, *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko–Modruške biskupije*, Zagreb–Gospić.
- HORVAT (Zorislav), 2007, »Branič–kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. st.«, *Prostor*, 15/1(33) (2007) 27–41, Zagreb.

- JENKO (Vesna), 1971, »Dva frankopanska grada: Trsat i Grobnik«, *Arhitektura*, 109–110 (1971), 48–51, Zagreb.
- KLAIĆ (Vjekoslav), 1901, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb.
- KLAIĆ (Vjekoslav), 1973, *Povijest Hrvata*, IV. dio, Zagreb (reprint).
- KARAMAN (Ljubo), 1963, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb.
- KRUHEK (Milan), 1992, *Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja*, Karlovac.
- KRUHEK (Milan), 1994, »Fortifikacijsko graditeljstvo i obrana hrvatskih zemalja tijekom stoljeća«, *Gazophylacium*, 3–4(1994), 173–194, Zagreb.
- KRUHEK (Milan), 1995/I, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. st.*, Zagreb.
- KRUHEK (Milan), 1995/II, *Karlovac — utvrde, granice, ljudi*, Karlovac.
- KRUHEK (Milan), 2000/I, »Stari grad Dubovac«, *Svijetlo*, 1–2 (2001/I), 16–43, Karlovac.
- KRUHEK (Milan), 2000/II, *Stari grad Dubovac*, Karlovac.
- KRUHEK (Milan), 2003, *Novigrad na Dobri*, Karlovac.
- KRUHEK (Milan), 2007, »Plaški — stara hrvatska župa, naselje i utvrda obrane Hrvatskog kraljevstva«, *Župa Plaški*, 19–38, Plaški.
- KRUHEK (Milan), 2008, *Srednjovjekovni Modruš*, Ogulin.
- KRUHEK (Milan) — HORVAT (Zorislav), »Barilović-grad«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 8–9(1982–1983), 121–137, Zagreb.
- KRUHEK (Milan) — HORVAT (Zorislav), 1990, »Castrum Thersen et civitas Modrussa«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 16(1990), 89–131, Zagreb.
- LOPAŠIĆ (Radoslav), 1882, *Spomenici Hrvatske krajine*, I. dio, Zagreb.
- LOPAŠIĆ (Radoslav), 1889, *Spomenici Hrvatske krajine*, III. dio, Zagreb
- LOPAŠIĆ (Radoslav), 1894, *Hrvatski urbari*, Zagreb.
- LOPAŠIĆ (Radoslav), 1895, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb.
- LASZOWSKI (Emilij), 1902/I, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb.
- LASZOWSKI (Emilij), 1902/II, *Hrvatske povijesne građevine*, I. dio, Zagreb,
- LASZOWSKI (Emilij), 1929 — pretisak 1993, *Grad Ozalj i njegova okolina*, Zagreb–Ozalj.
- MAGDIĆ (Mile), 1926, *Topografija i povijest Ogulina*, Ogulin.
- MILETIĆ (Drago), 2002, »Stari grad u Ribniku — nedovršeni projekt Bernardina Frankopana«, *Peristil*, XLV(2002), 15–42, Zagreb.

- MILETIĆ (Drago) — VALJATO–FRABRIS (Marina), 2003, *Sokolac — frankopanski plemićki grad u Brinju*, Zagreb
- x x x Prošlost i baština Vinodola (1988), *Katalog izložbr u Hrvatskom povijesnom muzeju*, više autora, Zagreb..
- SEKULIĆ, (Sena) — vidi GVOZDANOVIĆ, (Sena).
- SCHIAVINA (Lorenza), 1990–1991, »Rocca di Monte Poggiolo« — Forli«, *IBI BULLETIN*, 47(1990–1991), 39–40.
- SZABO (Gjuro), 1920, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.
- ŠERCER (Marija), 2008, »Nadgrobna ploča Stjepana II. Frankopana«, *Modruški zbornik*, 2(2008), 37.52, Modruš.
- TKALČIĆ (Ivan Krstitelj), 1874, *Mon. Hist. Episc. Zagradiensi*, II. dio, Zagreb
- VILIČIĆ (Melita), 1971, »Arhitektura grada Senja«, *RAD JAZU*, knjiga 360(1971), 65–130, Zagreb.
- ZMAJIĆ (Bartol), 1970, »Grbovi Krčkih knezova, kasnije Frankopana«, *Krčki zbornik*, I(1970), 255–257, Krk.

Summary

The activities of Bernardin Frankopan (1453-1529), offshoot of important Croatian aristocratic ancestry, were various. He played a diplomatic role, fought in battles against the Turks and managed his estates. In order to defend and protect his estates, Croatian kingdom and, through that, Central Europe in general, Bernardin built a number of fortifications using new renaissance insights in the construction of forts that spread across Europe due to the use of firearms. The first such structures, like Drivenik and Novigrad na Dobri, were erected in the end of the 15th century, whereas other similar ones were built around the year of 1500 and during the first decades of the 16th century.

They characteristically featured the basic castle type of plan but varied in elements such as semicircular towers, embrasures, battlements on top of the walls, adjustment of surrounding for defence purposes. Attention was also paid to the safety of daily life by constructing circular residential defence towers. The plans of the castles and their defence system were designed in such a way as to provide every single spot that might be affected by the enemy (i.e. the Turks) with firearm protection from the embrasures of the semicircular towers and battlements on top of the walls.

The architecture of the castles depended on the strength of Turkish troops that were expected to attack – raiders, regular army and small armed groups of martoloz (professional military groups of Christian soldiers, volunteers in the Ottoman army). In addition to the basic castle plan, which was either a square or rectangle with semicircular towers on the corners, plans varied and favourable conditions of the terrain were taken into consideration when building castles, though not to such a degree as in the construction of fortified cities. Regardless of the renaissance principles of building and defence methods, certain details, such as windows, doors, embrasures, corbels and the like were still made in the late Gothic style. It should be stressed that with the escalation of the Turkish aggression, the quality of building and carving was dropping. Stone was more and more replaced by wood as construction material and plans became simplified. The mid-16th century saw the spread of donjon construction, which, was, however, after Bernardin's age.